

Simon Zsolt

Bethlen Gábor és Marosvásárhely¹

Tanulmányunkban a Bethlen Gábor és Marosvásárhely – egy mintegy 2500 lakossal, 15 céhhel, egy jelentős református iskolával és bizonyos központi szerepkörrel rendelkező fontos, de nem elsőrangú erdélyi város² – közötti kapcsolatot követjük nyomon, elsősorban a város levéltárában megőrződött források alapján. Meg kell említeni, hogy Bethlen és a vásárhelyiek nemcsak írásban kommunikáltak egymással, mert között személyes kapcsolatok is léteztek, hiszen az előbbi uralkodóként többször is meglátogatta a várost: először 1614. április 22. és 30. között tartózkodott Marosvásárhelyen,³ majd 1615. március 23. és 25. között,⁴ 1616. február 4-én,⁵ 1622. augusztus 23-án,⁶ 1623 februárjában számunkra ismeretlen nap(ok)on,⁷ és 1625. július 14-én.⁸ (Ilyenkor a város látta vendégül az udvart, amely meglehetősen nagy, általában több száz vagy egy-két ezer forintos költségekkel járt.⁹) A város képviselői az országgyűlések alkalmával találkozhattak a fejedelemmel (leginkább a Marosvásárhelyen tartott részleges diétán, amely 1614. április 26-án kezdte meg munkálatait) vagy a hozzá küldött követek révén,¹⁰ de azt már nem lehet megállapítani, hogy miről beszéltek e találkozások során.

Az írásos forrásokra kell tehát hagyatkoznunk, amelyek nagy többsége a város kötelezettségei tárgyában kelt. Először az adókról szóló iratokat ismertetjük, amelyeknek túlnyomó része lényegében az illető évben kivetett adókról szóló nyugta. Ezekből megtudhatjuk, hogy a település 31 kapu után adózott, a diétákon meghatározott adókulcs alapján. A kapu itt egy virtuális adózási egységet jelent, amely az 1608

¹ Jelen írás a *Bethlen Gábor és Európa – Gabriel Bethlen și Europa* című, 2013. október 24–26. között Kolozsváron, valamint a *Maros megye és Marosvásárhely történetéből* című, Marosvásárhelyen 2015. november 28-án tartott konferencián elhangzott előadások kibővített és szerkesztett változata, amelynek egy jóval rövidebb, román nyelvű változata: Gabriel Bethlen și orașul Târgu Mureș. *Historia Urbana* 23. (2015) 163–176. E tanulmányunk kibővítése a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal – NKFIH 117026 PD nyilvántartási számú kutatási projektje támogatásával készült.

² A település Bethlen Gábor- és fejedelemség-kori történetére lásd: Pál-Antal Sándor: „Szép privilégiumokkal, szabadsággal látogattuk meg a kegyelmek városát”. In: Uő: *A Székelyföld és városai. Történelmi tanulmányok és közlemények*. (Erdély emlékezete). Marosvásárhely 2003. 42–45.; Uő: *Marosvásárhely története. I. A kezdetektől 1848-ig*. (Erdély emlékezete). Marosvásárhely 2009. 43–113.; *Időtár. I. Marosvásárhely történeti kronológiája a kezdetektől 1848-ig*. Összeáll. Sebestyén Mihály. Marosvásárhely 2009. 57–63. A központi szerepkörre lásd: Simon Zsolt: Országgyűlések Marosvásárhelyen. In: *Marosvásárhely történetéből. Új- és legújabbkori tanulmányok*. (Erdély emlékezete) Összeáll., s. a. r. Pál-Antal Sándor – Novák Zoltán Csaba. Marosvásárhely 2007. 39–41.

³ *Az erdélyi fejedelmek oklevelei (1560–1689)*. Erdélyi Királyi Könyvek. Szerk. Gyulai Éva. DVD-ROM. Miskolc–Budapest 2005. 7.116., 7.119. sz.; *EOE VI. 446–447*. 17-én Bethlen még Székelyudvarhelyen keltezett, és egy április 30-i levél szerint másnap tervezett Kolozsvárra indulni. Uo. 7.169. sz.; *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. Szerk. Szilágyi Sándor. I–XXI. Budapest 1875–1898. (a továbbiakban: *EOE*) VI. 456.

⁴ Marosvásárhelyi Nagy Szabó Ferenc memóriáléja. In: *Marosszéki krónikák. I. Vál.*, s. a. r. Sebestyén Mihály. Marosvásárhely 2010. 206.; *Erdélyi Királyi Könyvek* i. m. 8.20/a, 8.21/a, 8.27. sz.

⁵ *Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei*. Kiadta Szilágyi Sándor. Budapest 1879. 40. Az uralkodó jan. 26-án még Gyulafehérváron volt, febr. 6-án már Székelyudvarhelyen. Uo. 37., 40.

⁶ Szilágyi Sándor: Levelek és acták Bethlen Gábor uralkodása történetéhez. 1620–1629 közt. *Történelmi Tár* 9. (1886) 233–234. A fejedelem 1622. aug. 17-én még Homoródszentpálon tartózkodott, 31-én már Gyulafehérváron. Uo. 233.; *Bethlen Gábor kiadatlan levelei* i. m. 374.

⁷ Román Nemzeti Levéltár, Maros Megyei Hivatal, Marosvásárhely Muncipium Levéltára, Acta Politica (a továbbiakban: RNL MMH MvHLvt AP) 164A.

⁸ *Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius*. II. Kiadják Nagy Imre et al. Győr, 1865. 471.; Szilágyi S.: Levelek és acták i. m. 631. Bethlen júl. 14-én még Radnóton, 30-án és 31-én már Gyulafehérvárról keltezett. Uo.; *Erdélyi Királyi Könyvek* i. m. 13.60., 13.61/a sz.

⁹ Kolozsvár például 2–800 forintot költött, Brassó 1000–1600, Lőcse 1000–3000, Beszterce 1624-ben 3409 forintot. Jeney-Tóth Annamária: „... Urunk udvarnépe ...”. *Udvar és társadalma Báthory Gábor és Bethlen Gábor fejedelem idején a kolozsvári számadáskönyvek tükrében*. Debrecen 2012. 246.; Cziráki Zsuzsanna: Bethlen Gábor fejedelmi látogatásai Brassóban a városi számadáskönyvek tükrében. *Aetas* 26. (2011) 2. sz. 29.; Szabó András Péter: A gyűlölt fejedelem – Bethlen Gábor és Lőcse város viszonya. In: *Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene. A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*. Szerk. Dáné Veronika et. al. Kolozsvár 2014. 561.; Uő: Szabó András Péter: Beszterce város és az erdélyi fejedelmi udvar látogatásai. *Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv* 8. (2014) 147.

¹⁰ 1622–1623 telén és 1629 novemberében magát Nagy Szabó Ferencet küldték Bethlen Gáborhoz (a második esetben Bethlen közbejött halála miatt már csak Bethlen István gubernátorral tudott beszélni). Nagy Szabó F. memóriáléja i. m. 231., 236–237. A marosvásárhelyi diétára lásd: *EOE VI. 319–320., 445–457*.

szeptemberi és az 1616 áprilisi országgyűlés szerint tíz „embert”, a középkori és koraújkorai szokás szerint nyilván családot vagy háztartást fogott össze.¹¹ Ekkoriban ez többé-kevésbé meg is felelt a valóságnak, hiszen 1595-ben 300–400 család élhetett a településen, 1611-ben pedig 294 portát írtak ott össze, de az adóporta fogalma lassan eltávolodott a valóságtól, 1667-ben például az összes székely taksás település esetében a portaszám a fentebbi 10 háztartással/családdal beszorozva „irreálisan alacsony telekszámot ad”.¹² A marosvásárhelyi 31-es kapuszám befagyasztásával az ottani adózók számát már legkésőbb 1620-tól kezdve folyamatosan alulértékelték, ugyanis a jelzett évben több mint 500, 1635-ben 593, 1657-ben 678, 1685-ben 717 adózót írtak össze,¹³ ami azt jelenti, hogy a 17. század harmadik évtizedében az említett törvények szerint elvileg kivethető adónak csak mintegy felét-kétharmadát fizette a város.

A kapuszám szerinti adózás nemcsak emiatt tűnhet meglepőnek, hanem azért is, mert a középkorban a jelentősebb városokra általában egy összegben vetették ki az adót, a tárgyalt időszakban pedig még a Marosvásárhelynél lényegesen kisebb székely mezővárosok többségére is (1609–1610 között városunkon kívül az összes többire, 1615-től a négy nagyobbra).¹⁴ Az is igaz, hogy néhány év kivételével Bethlen uralkodása alatt több mezőváros és az erdélyi szász városok is kapuszám szerint kellett fizessék az országos adót, de utóbbiak esetében ez egy régi szokásban lelheti magyarázatát, amely szerint azok a Szász Egyetem keretében adóztak, az Universitasra pedig kapuk száma után számították az adót.¹⁵ Ennél a tárgykörnél végül azt is érdemes megemlíteni, hogy egy-két alkalmat kivéve – elődeihez és részben utódaihoz hasonlóan –, Bethlen Gábor a székely jobbágyságot nem tudta megadóztatni.¹⁶

A település elvileg csak az ország által az Oszmán Birodalomnak fizetendő adóhoz kellett hozzájáruljon, mert 1557-ben felmentést kapott a többi adó fizetése alól (amiként akkor vagy 1558-ban a legtöbb – valószínűleg az összes – székely mezőváros); a vásárhelyi kiváltság 1560-ban, 1572-ben és 1581-ben megerősítést nyert.¹⁷ Az országgyűlés adókról szóló határozataiban azonban erről a felmentésről nincsen szó, azokban általában a város adóterheit sem nevesítik külön; mindezek alapján a város egyes

¹¹ EOE VI. 112., VII. 323. (az első adatot idézi Biró Vencel: *Az erdélyi fejedelem jogköre 1571–1690*. Kolozsvár 1912. 67. is.) 1608-ban a „rovástól a falus birák, szabadosok, molnárok, udvarbeli szolgálók, szegény özvegy-asszonyi állatok, nőtelen legények exemptusok”. A kapuszám szerinti adózásra és a városok adózására lásd: Imreh István: *A fejedelmi gazdálkodás Bethlen Gábor idejében*. (Erdélyi Tudományos Füzetek 211.) Kolozsvár 1992. 36–37. (ahol az egy kapura kivetett adók összege is megtalálható); Benkő Elek – Demeter István – Székely Attila: *Középkori mezőváros a Székelyföldön*. (Erdélyi Tudományos Füzetek 223.) Kolozsvár 1997. 28–30.

¹² Uo. 29.; Pál-Antal S.: *Marosvásárhely története* i. m. 80. (1595).

¹³ Uo. (1620); Szabó Miklós: Marosvásárhely népessége a XVII–XX. században. In: Uő: *Művelődés és gazdálkodás az újkorai Erdélyben. Erdélyi értelmiség, városfejlődés és paraszti gazdálkodás a XVI–XIX. században*. Marosvásárhely 2003. 158.

¹⁴ Benkő E. – Demeter I. – Székely A.: *Középkori mezőváros* i. m. 26–29. Az Erdélyi Fejedelemségben 1614 őszén összesen 16 város adózott a fentebb leírt módon, 1615 tavaszán 14, 1616 tavaszán 13, 1615 és 1616 őszén, 1617 és 1618 őszén, 1619 és 1620 tavaszán, valamint 1621 őszén 12 település, 1617 őszén, 1618, 1622, 1627 és 1628 tavaszán 11, 1620 őszén, 1621 tavaszán, és 1627 és 1628 kivételével 1622 őszétől 1629-ig 10 város. EOE VII. 182., 251., 326., 388., 435., 475., 480–481., 490., 514., 541., 550., 556., 561., VIII. 103., 117., 135., 238., 272–273., 325., 371., 486., 497.; Biró V.: *Az erdélyi fejedelem jogköre* i. m. 49–50.

¹⁵ 1609–1613 között, 1615–1621-ben, 1624–1625-ben és 1627–1628-ben, 1612–1613-ban ellenben „excepta civitate Cibiniensi”. EOE VI. 164., 191., 209., 253., 285., 362., 414., VII. 251., 279., 388., 433., 474., 477., 489., 513., 541., 549–550., 556., 560., VIII. 94., 109., 234., 267., 482–483. A diétai határozatok néha további, kapuszám alapján adózó településeket említenek: 1610-ben „az mezővárosok, kik rováson vagynak, úgy mint Thorda, Enyed, Székely-Vásárhely”, kapuszám szerint adóztak, és 1612-ben is olyan mezővárosokról határoznak, településnevek megadása nélkül, „kik kapuszámon és rováson vadnak” (és velük ellentétben vannak „rovatlan helyek és városok, kik taxával szokták fölségedet [a fejedelmet] az contributio helyett contentálni régi szokások szerént”); 1613-ban a diéta úgy határozott, hogy mivel „Dés városa kapuszámon vagyon, mint az több kapuszámon lévő mezei városok, ez is mind az adót s mind pedig egyéb szedőt vedőt, az vármegye perceptora kezében szolgáltatson; azonképpen Magyarországon Debreczen városa és az többi.” 1615 tavaszáig Szék, 1619-ben Nagykároly fizette kapuszám után adóját. EOE 169., 230., 283., VII. 325–326., 499.

¹⁶ 1616-ban törvénybe iktatták az adózást (de csak a portai adót, jobbágyonként 110 dénár összegben), 1618-ban ez nem sikerült, 1620-ban csak a székely jobbágyság összeíratását tudta kivívni a fejedelem, 1622-ben ellenben már az adózását is. Demény Lajos: Bethlen Gábor székely politikája. *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve. Társadalom- és humántudományok*. Csíkszereda 2004. 27., 31–35. A székelyek adózására még lásd: Imreh I.: *A fejedelmi gazdálkodás* i. m. 37–38.

¹⁷ Simon Zsolt: Privilegiile inedite ale oraşului Târgu Mureş. *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Şincai” Târgu Mureş* 2 (1999) 243–244.; Benkő E. – Demeter I. – Székely A.: *Középkori mezőváros* i. m. 26.

adókapuira ugyanannyi adót számoltak, mint a felmentéssel nem rendelkezőkre, és adónyugtái szerint Marosvásárhely valóban ennek megfelelő összegeket fizetett. Erdélynek török adója évi 10000 aranyforint volt, de az Oszmán Birodalomba küldött ajándékok értéke ennek az összegnek állítólag a többszörösét tette ki,¹⁸ így csak sejthetjük, hogy az Isztambulba évente összesen mintegy 20–40000 aranyforintot küldhetett a fejedelem. Erdélyben 1614-ben kb. 5500–6000, 1622-ben mintegy 7500–8000 adóportával számolhatunk,¹⁹ a kisebb lakossággal számolva egy porta tehát kb. 3,63–7,27, illetve 2,66–5,33 aranyforintot, azaz a különösen 1619 és 1625 között volt pénzrontás időszakán kívül kb. 7,27–14,54, illetve 5,33–10,66 számítási forintot²⁰ kellett volna fizessen a török adóba (mint ismeretes, a számadásokban a 100 ezüstdénárral egyenértékű számítási forinttal számoltak; írásunkban mi is így járunk el). 1614–1629 között egy porta adója azonban 16–22 forint volt (1619-ben csak 10, de 1621–1629 között már 20–22 forint), így úgy tűnik, hogy Marosvásárhely nem ritkán többet (esetenként akár kétszer többet) fizetett, mint amennyi portaszáma alapján a török adóból való részesedése kellett volna legyen.

Midazonáltal azt is figyelembe kell venni, hogy más városok adója jóval magasabb volt, lakosaik számához viszonyítva is, hiszen míg Kolozsvárra például 1615 és 1621 között 1000–1600, 1622 és 1629 között 2000–2400 forintot vetettek ki, Várad 2000, Beszterce 1624-ben 9252,²¹ Lőcse 1619–1624 között évente 3500–6600, Kassa 1628-ban 8000 forintot kellett fizessen (földesúri adóként Debrecen 1619-ben 2000-et),²² Marosvásárhely általában csupán 600–700 forint közötti összeget, átlagban 604,59 forintot (lásd az 1. táblázatot).

¹⁸ Imreh I.: *A fejedelmi gazdálkodás* i. m. 11–12.

¹⁹ Az egy portára kivetett adó összegére lásd: Uo. 36.; Biró V.: *Az erdélyi fejedelem jogköre* i. m. 64–65. Az erdélyi porták – meglehetősen hiányos adatok alapján csak hozzávetőlegesen megadható – számának megbecsülésekor abból indultam ki, hogy 1609-ben a szász porták száma 2000 volt, a „tisztán” magyaroké 1236, 1689-ben a magyaroké 1099, a szászoké 1758 (együtt tehát 2857). Uo. 68–69. Figyelembe véve, hogy 1667-ben az oszmán hódítás következtében a fejedelemség területe és a 17. század közepi háborús pusztítások miatt a magyarnak nevezett vármegyék lakossága egyaránt kisebb volt, mint Bethlen idejében, ekkor a magyar porták számát szintén 2000 körülre becsülöm, amint Biró Vencel és az ő munkáját felhasználva Péter Katalin: *A fejedelemség virgkora (1606–1660)*. In: *Erdély története. II. 1606-tól 1830-ig*. Szerk. Makkai László – Szász Zoltán. Budapest 1986. 726. is. A népesség csökkenésére lásd: Uo. 805–806. A székely székeken 1614-ben 19275 jobbágy, zsellér, udvarhelyszéki kóborló és városi családfőt írtak össze, 1622-re ellenben a székely jobbágyszáma kb. a kétszeresére nőtt (Uo. 728.; Imreh István – Pataki József: *A székely falu gazdasági-társadalmi szerkezete a XVI. század végén és a XVII. század elején*. In: *Székely felkelés 1595–1596. Előzményei, lefolyása, következményei*. Szerk. Benkő Samu – Demény Lajos – Vekov Károly. Bukarest 1979. 179), ott tehát e két évben elvileg 1927,5 portával, illetve kb. 3800 portával kellene számolni, eképpen az egész Erdélyben összesen mintegy 5500–6000, illetve 7500–8000 portával.

²⁰ Bethlen Gábor vásárlásainak számadásai szerint az aranyforint és a számítási forint értékaránya a következőképpen alakult: 1619. máj.: 2,25, 1620: 2,765–2,775, 1620. jan. és júl.: 2,2, ápr.: 2,4, dec. és 1621. jan., febr. 3, 1622. márc.: 4,5, 1625. febr.: 3, 1626: 2,44, 1629. ápr.: 2,5, habár a 2,44-es árfolyammal 1623 és 1624 szeptemberében is számoltak, és 2 forintban számolta az aranyat az 1625 májusi országos árszabás, a decemberi fejedelmi rendelet és egy 1627 április kolozsvári levél is (utóbbi „az mostan kibocsátandó jó pénzünkkel”). (Mivel a jó pénz ritka volt, 1625 májusában azt is határozták, hogy az „igen jó [...], kinél jobb nem lehet” ökrök ára aranyforinttal való fizetéskor 25%-al kevesebb legyen, mint amikor garasokat adnának.) Radvánszky Béla: *Udvartartás és számadáskönyvek. I. Bethlen Gábor fejedelem udvartartása*. Budapest 1888. 24., 43–44., 48., 69., 97., 100., 141–143.; Horváth Tibor Antal: *A magyar aranyforint értékváltozása 1490–1700 között. Numizmatikai Közlemény* 58–59. (1959–1960) 39–40. (1620–1621., 1629); *EOE* VIII. 275., 309., 375. 1622-ben, vagyis a pénzrontás idején egy aranyforintot 9–10 forintért adtak, és ha figyelembe vesszük, hogy akkor az árucikkeket állítólag négyszeres áron adták (Nagy Szabó F. *memoriáléja* i. m. 233.), ezen adatok alapján az infláció előtt közvetlenül, azaz az 1610-as évek végén egy arany kb. 2,25–2,5 forintot érhetett, míg Marosvásárhelyen 1590 táján 1,5 forintot ért, 1603-ban 2, 1595 decemberében Gyulafehérváron és 1596 áprilisában Kolozsváron 1,6, 1602-ben Erdélyben 2, 1603 februárjában Gyulafehérváron 1,7 forintot. Uo. 159.; Horváth T. A: *A magyar aranyforint értékváltozása* i. m. 37–38. Marosvásárhelyen is egyébként főképpen ezüstérmékben fizethették az adót, hiszen pld. a kereskedelemmel is foglalkozó, jómódú Nagy Szabó Ferencnek 1613-ban nem volt egy aranya sem, és amikor 1614-ben Isztambulba ment az erdélyi követséggel, 600 tallért, 100 aranyat „s egyébféle pénzt” vitt magával; máskor ellenben egy szekeret 40 aranyért adott el. Uo. 199–200., 216..

²¹ Imreh I.: *A fejedelmi gazdálkodás* i. m. 37.

²² Uo. 37.; Jeney-Tóth A.: „... *Urunk udvarnépe* ...” i. m. 246.; Rüszt-Fogarasi Enikő: Bethlen Gábor, Kolozsvár és az országgyűlés. In: *Bethlen Erdélye* i. m. 581.; Szabó A. P.: Beszterce város i. m. 148.; Uő: *A gyűlölt fejedelem* i. m. 562.; Papp Klára: Várad, Debrecen és Kassa szerepe Bethlen Gábor fejedelemsége idején. In: *Bethlen Erdélye* i. m. 541., 545.

Év	Az adó összege
1613	279
1614	612,25
1615	643,25
1616	615
1617	538,78

1618	604,50
1619	310
1620	598,28
1621	682
1622	682
1623	620
1624	713

1625	682
1626	651
1627	651
1628	620,60
1629	775

1. táblázat. A Bethlen Gábor uralkodása alatt Marosvásárhely által befizetett adók összege, forintban (1624-re, adatok híján, a kivetett adót tüntettem fel)²³

Ezeket a summákat mindig befizette a város, sőt, 1625-ben és 1628-ban előttünk ismeretlen okból az előírt adónál 15,75, illetve 0,6 forinttal többet rótt le – habár az 1625. évi, a fejedelem által is aláírt számadás szerint az akkori plusz „az jövőendő számadásoknak idején adajokból defalcaldik”, és azt le is vonták az 1626-os adóból. (A néhány száz forintos adó adminisztrálásakor 60 dénárt bizonyára túl kis összegnek tekintettek ahhoz, hogy megtérítésére szót vesztegessenek.) Más esetben a helység késett az adó befizetésével: 1624. július 26-án arra kapott parancsot, hogy augusztus 15-ig minden haladék és késedelem nélkül számadását hozza be, *difficultassit* igazítsa el és hátrálékait *administrallja*, ha szigorú megbüntetését el akarja kerülni és ha nem akarja a hátrálékok kétszeresét befizetni.²⁴

Már a középkorban kimutatható gyakorlat szerint az adó egy része nem a kincstárba került (1624. kivételével, melynek számadását nem ismerem, 29%-a), hanem azt utalványozásra a fejedelem vagy a kincstartó által megnevezett személyeknek vagy célokra fizették ki, illetve abból a városnak az ország céljaira eszközölt kiadásait térítették meg:²⁵ így jutott Vásárhelyi Borsos Jánosnak 16 forint, Kovacsóczy István udvari familiárisnak 248, Kemény Boldizsár fejedelmi tanácsosnak 62 ft. (1614), Sövényfalvi Dániel deáknak 100 (1617. jún. 22.), a Görgényszentimrén lakó egri Szabó Jánosnak, a fejedelem „annuatim való deputatioja szerint, mely vita durante tart” évente 12 ft. (1622–1623, 1625–1629), katonák zsoldjára 1100 ft. (1619. júl. 15-én Bonchidai János kezébe hajdúk hópénzére 800 ft., a fejedelem Székelyudvarhelyen 1622. dec. 13-án kelt parancsára „bizonyos számú vitézeknek fizetésekre Balassi Ferenc uram kezéhez” 300 ft.), Váradi János gyulafehérvári provizor kezébe építkezésre 31 ft. (1614), bizonyos marosvásárhelyi ácsoknak gyulafehérvári munkájukra 9,5 ft. (1615. júl. 8.), 40 mázsa és 107 font olvasztatlan faggyúra 177,45 ft.,²⁶ fél mázsa viaszra, amiből gyertyákat csináltattak 14 ft. (Bogáti Druzsina nyugtájára, 1623. febr.) a török császár táborában Bethlen István gubernátor parancsára 12 veder ecetre 8 ft. (1621. júl. 6.), szövetre 117 ft.,²⁷ Gyulafehérvárra való 19500 zsindelyszegre 6,83 ft. (1618. márc. 21.), 900 kopjára 200 ft.,²⁸ 7 nagy és 11 negyvenvedres hordóra 24,5 ft. (a fejedelem dézsmaborainak, a prefektus 1623. okt. 17-i levelére hivatkozva), a fejedelem számára vásárolt sátorra 40 ft. (Borsos Tamás kezébe adva, Bethlen 1629. aug. 29-én Váradon kiadott parancsára). Az 1621. jan. 20-án a fejedelmi parancsra Kamuti

²³ RNL MMH MvHLvt AP, 133A (1613., 1614), 141A (1615., 1616), 146A (1616., 1617), 149A (1618), 157A (1619–1621), 164A (1623), 174A (1626), 175A–B (1627), 178c (1629); RNL MMH MvHLvt AP, Pótleltár, 21., 24–25. sz. (1622., 1625–1626); Szabó A. P.: Beszterce város i. m. 148., 85. jz. (1624., 1628); *EOE* VIII. 234–235. Vö. Pál-Antal S.: *Marosvásárhely története* i. m. 101.

²⁴ RNL MMH MvHLvt AP, 164. sz.

²⁵ Bethlen utalványozásaira lásd pld.: Imreh I.: *A fejedelmi gazdálkodás* i. m. 40.

²⁶ 7 mázsát, 9 mázsát és 50 fontot, 8 mázsát, 8 mázsát és 40 fontot, végül két alkalommal összesen 8 mázsát és 17 fontot 49, 53,75, 42, 43,6, ill. 42,85 ft. értékben, a fejedelmi prefektus 1623. nov. 20-i és 1627. aug. 24-i, Balázs deák gyulafehérvári rationista 1628. okt. 12-i, 1629. máj. 18-i és dec. 13-i nyugtája szerint, valamint 1625. dec. 21-én (az 1. és 3. alkalommal a fejedelem bányái szükségletére).

²⁷ A fejedelem parancsára 1617. febr. 11-én számára 2 sing vörös sája posztót 5 ft. értékben vásároltak, 1618. márc. 10-én „missilis parancsolatjára, Borsos Tamás uramnak hogy az Portára kelletett menni continuus oratornak, szolgálai ruházására adtak két vég karasiát, melyet vettek pro fl. 42”, 1618. márc. 10-én 1, illetve 4 vég brassai zöld, illetve kék posztót 56, illetve 14 forintért.

²⁸ 1621. aug. 6-án a gubernátor parancsára a gyulafehérvári Mészáros István kezébe 560 darabot adtak 134,4 ft. értékben (ezeket aztán Váradra vittek), majd a kolozsvári városi jegyző 1623. jún. 30-i nyugtájára 340 kopját és 310 sing ónozott kopjavasat 40,8+24,8 ft. értékben.

Balázs megbízásából talán kolozsvári Siklódi Tamás által 539 forintért vásárolt áru talán szintén viasz volt, de az e dátum körül 0,6 forintért beszerezett árut már nem tudjuk meghatározni, mert a bejegyzések egy része olvashatatlan.

Többször a tárházba (aerarium), azaz a fejedelmi kincstárba szolgáltatták be az adót, általában megemlítvén, hogy azt a kincstárral bizonyított vagy valószínűsíthető hivatali kapcsolatban álló személy kezébe adták (1613 decemberében és 1614-ben a kincstartónak 512 forintot, 1615. július 24-én Rhédei Pálnak 385,5 forintot,²⁹ a tárházban 1618-ban a komornyiknak 183,67 forintot, 1620-ban és 1623–1629-ben Bálintffy Kristófnak 68, 10, 414,9, 632, 623,25, 590, 565, ill. 720,15 forintot, 1620-ban Jezerniczky János exactornak 34,7, 1622-ben Mikó Ferencnek 360, 1628-ban Fogarasban Debreceni Kovács István vice-komornyiknak 7 forintot.)

Lényegében előrehozott adókiivetésnek, de kényszerkölcsönnek is lehet tekinteni azt, hogy 1615. november 7-én Bethlen az udvari népe elmaradt fizetésére ezer forintot követelt a várostól, amit le ígért vonni a következő adóból, de ugyanakkor arról is biztosította a tanácsot, hogy ellenkező esetben udvarnépe egy részét a városra küldi szállásra.³⁰

Az adózáson kívül más fizetési kötelezettségei is voltak a településnek, mert az egyházi javak 1556-iki szekularizációjával Erdélyben a dézsma püspököt és káptalant illető része felől a fejedelem rendelkezett,³¹ mint 1614. augusztus 4-én, amikor arról tudósította a mezővárost, hogy „Mivelhogy szamosujvári házunk ez elmúlt disturbiumokban felette igen elpusztult és fogyatkozott állapotra jutott volt, az előbbi fogyatkozott állapotot akarván jobbra hozni, Vásárhelynek bor és mindenféle veteményeknek dézmáját oda convertaltuk”, a levél végére hozzátoldván, hogy „Azon dézmából akarunk ZamosUyuarat őszi veteménybeli majorságunkot indítatni, ahhoz képest a dézmát idején elcsépelettét oda is takarítsa, hogy amiatt fogyatkozás a dologba ne legyen, mert kegyelmetektől ha mi hátramaradás a vetés dolgából leszen, jó néven nem vesszük”, utána pedig a még azelőtt kért száz köből árpát éjjel-nappal sietve Medgyesre rendelt vinni.³²

Ritkán ugyan, de Vásárhely nemcsak pénzzel, hanem munkával is adózott: 1618-ban 50 szekérrel száz személy végzett az ország részére ingyenmunkát Gyulafehérváron (a szekér mellett levő, ismeretlen számú embereken kívül), akiket, miután kitöltötték idejüket, július 16-án bocsátottak haza; a fejedelemség székvárosa erősítésének nagyméretű, a kincstár erejét meghaladó munkálataihoz kellett eképpen hozzájáruljon a székely település, mint ahogy az év tavaszán-nyarán Beszterce és Kolozsvár is. Máskor néhány mesterember küldésének kötelességéről értesülünk: egy 1614. június 20-i felszólításra a városnak két asztalost és két ácsot volt muszáj Gyulafehérvárra indítania, bizonyára az előbb említett építkezésre, és nyilvánvalóan

²⁹ Hivatala nem volt feltüntetve a nyugtán, de mivel Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata 1540–1690*. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai, III. Hatóság- és hivataltörténet 6.) Budapest 1980. 321. 1618 és 1620 közöttre adatulja kincstartóságát, hivatali elődjét, Szilvási Boldizsárét pedig csak 1614-ig, elképzelhető, hogy Rhédei már 1615-ben kincstartó volt.

³⁰ RNL MMH MvHLvt AP, 139. sz., regesztája Benkő Károly: *Marosvásárhely szabad királyi város leírása 1862-ben*. Szerk., tanulm., jegyz. Pál-Antal Sándor. Marosvásárhely 2001. 64.; Fodor I.: Marosvásárhely oklevéltára i. m. 63., 123. sz., idézi: Pál-Antal S.: „Szép privilégiumokkal” i. m. 43.

³¹ *Adatok a dézsma fejedelemségkori adminisztrációjához*. Bev., jegyz. Jakó Zsigmond. (Erdélyi Történelmi Adatok V/2.) Kolozsvár 1945. 4.; Szentgyörgyi Mária: *Jobbágyterhek a XVI–XVII. századi Erdélyben*. (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből. Új sorozat 27.) Budapest 1962. 31–39.; Csizmadia Andor: A tized Erdélyben. In: *Jogtörténeti tanulmányok*. IV. Budapest 1980. 43–58. Vö. Trócsányi Zs.: *Erdély központi kormányzata* i. m. 325–326.; D[avid] Prodan: *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*. I. București 1967. 250–288.; Uő: *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea*. I. București 1986. 165–209..

³² RNL MMH MvHLvt AP, 126. sz.; regesztája Benkő K.: *Marosvásárhely leírása* i. m. 64.; Fodor I.: Marosvásárhely oklevéltára i. m. 62., 122. sz.

az 1614. tavaszi országgyűlés határozatai alapján. Ezek a székelyekről és a városokról nem tartalmaznak konkrétumokat („Az székely uraink s atyánkfiai kívánják, hogy otthonn találtassa meg nagyságod”; „Az szabad városokról is ehezképpest illendő segítséggel legyenek az építésen.”), csak a vármegyék esetében mondták meg pontosan a kötelezettség mértékét: adniuk kellett „minden kaputól egy egy embert, öt kaputól egy négy ökrű szekeret, az szekerek mellett is azon emberekből legyenek, és ezek mellett minden vármegyéből egy vice szolgabíró legyen, hogy ezek esztendőben egészen egy holnapig munkálkodjanak ott”.³³ Amennyiben ez a döntés a kapuszám után adózó Vásárhelyre is érvényes volt, az 31 embert és hat négyökrös szekeret kellett küldjön. Ebben az esetben a négy mesterember küldése (amely jellemzően kézműves központokra nehezedett) a helységekre eső kötelezettségeknek csak egy részét képezhette, még ha egy mester munkája bizonyára több „ember” – amely kifejezés alatt itt vélhetőleg szakképzetlen munkarőt kell érteni – kötelezettségével ért fel. (A diétai határozat jellege alapján az utóbbi esetben – az adózásnál említettekkel ellentétben – az elvégzett munkáért bizonyára nem járt fizetség.) Az 1615., 1618., 1620., 1622., 1629. évi országgyűlési döntések vagy a Kolozsvárnak 1627-ben küldött utasítás³⁴ alapján feltételezhetően Vásárhelynek is címzett parancsok értelmében onnan bizonyára még máskor is mentek dolgozni a gyulafehérvári fejedelmi építkezésre, ezeknek a munkáknak azonban nem maradt írásos nyoma a város levéltárában. Néhány katonai természetű utasítást is küldött a fejedelem a marosvásárhelyieknek, amelyekben lényegében csapatok kiállítását követelte meg: 1615. január 18-án Kendy István „nyugtalansága”³⁵ elleni védekezéséként parancsolta fővesztés terhe mellett, hogy száz gyalogos katonát helyezzenek készenlétbe, továbbá még a fegyverre fogható férfiakat is.³⁶ Egy 1616. február 3-i felszólítás után írt május 8-i parancs értelmében, mivel a generális mustra alkalmával úgy a gyalogos katonáknak, mint a lovasoknak „felette sok fogyatkozások találtattanak”, száz „válogatott jó puskás és ruhás gyalogot” kellett a Kolozsvár melletti táborba küldeni.³⁷ (Ez mintegy háromszorosa volt annak, amit május 5-én a diéta a vármegyéktől követelt, ahonnan „minden kapuról egy egy jó puskás, könteses gyaloggal, se órát se napot nem várván, táborunkban jöjjen”.³⁸) A katonákat, akik Lippa vára oszmánoknak való átadásánál kellett segédkezzenek, útnak is indította a város, és onnan június 24-én érkeztek vissza.³⁹ 1621-ben fejedelmi parancsra három szekér élelmet küldött a város a Hotin várát ostromló oszmán hadaknak, hét kíséző személlyel, mintegy másfélszeresét tehát annak, amelyet egy vármegye vagy egy szék kellett útnak indítson, amelyek midegyikétől két hatökrös szekeret, további négy

³³ RNL MMH MvHLvt AP, 124a, 147. sz.; Kovács András: Az építkező Bethlen Gábor és székvárosa. In: *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. Kovács András – Sipos Gábor – Tonk Sándor. Kolozsvár 1996. 277–278. (Uo. 277–280. további példák találhatók az erdélyi törvényhatóságoknak a gyulafehérvári építkezésekkel kapcsolatos kötelezettségeire); *EOE* VI. 414–415. (1614). Az 1618. évi ingyenmunkáról nem találtunk diétai végzést. Bethlen építkezéseire lásd még: Imreh I.: *A fejedelmi gazdálkodás* i. m. 21–26.

³⁴ *EOE* VII. 279., 490., 541., VIII. 95–96., 372., 494–495.

³⁵ Erre lásd: Kelemen Lajos: Kendy István eladományozott birtokai. *Erdélyi Múzeum* 20. (1903) 226–227.

³⁶ RNL MMH MvHLvt AP, 134. sz., regesztája Benkő K.: *Marosvásárhely leírása* i. m. 64.; Fodor I.: Marosvásárhely oklevéltára i. m. 63., 126. sz. Nagyjából azonos megfogalmazású prancsot küldött a fejedelem Udvarhelyszéknek. *Székely Oklevéltár*. I–VIII. Szerk. Szabó Károly – Szádeczky Lajos – Barabás Samu. Kolozsvár–Budapest 1872–1934. (a továbbiakban: *SzOkI*) IV. 193–196.

³⁷ RNL MMH MvHLvt AP, 141–141a sz.; regesztája Benkő K.: *Marosvásárhely leírása* i. m. 64.; Fodor I.: Marosvásárhely oklevéltára i. m. 63., 127. sz.

³⁸ *EOE* VII. 331.

³⁹ Nagy Szabó F. memoriáléja i. m. 207.

ökörrel és négy hajtóval, 70 „kisebb köből igen szép tiszta buza-lisztet” és 12 „kisebb köből” árpát követeltek, habár végül a székek és megyék eltérő számú (1–14) szekeret állítottak ki, és egy szekérre 6-6 köből búzát és árpát raktak. (A városnak anyagi terhet jelentő fuvar ugyanakkor a szállítmányt felügyelő, vállalkozókedvű személynek remek üzleti lehetőségeket jelentett: 200 forintért Zaránd megye lisztjét szállította el, amely összegből tíz forintot a generálisnak adott, „kevés fizetést” a liszt szekérre tevésére, „valami borra való pénzt” pedig egy szolgáltatára rendelt személynek; egy frissen megházasodott marosszéki szekeres hazaengedéséért pedig egy később 40 forintért eladott nyolcökrös szekeret, „valami” élelmet és tíz marosi köből zabot kapott.⁴⁰⁾

Két alkalommal már más jellegű volt a városra háruló feladat: 1615-ben Bethlen parancsából egész télen „egy falka hajdú” lakott a városban, annak „nagy romlására”, 1629-ban pedig 400 lovas katonát kellett elszállásolni, lovaiknak pedig füvelő helyet adni.⁴¹ Az utóbbi, június 19-i rendelkezés egybevág egyfelől a rendeknek avval az 1629 áprilisában becikkelyezett kérésével, hogy a fejedelem katonáinak a „vármegyínkről ne kényszeríttessenek szegény jobbágyink [...] élelét hordani és mikor seregestől mennek is valahová faluról falura, akkor is éljenek pénzekben, ne kívánjanak ingyen való gazdálkodást”, másfelől Bethlennek májusban kiadott katonai rendtartásával, amely szerint katonái részére „csak szállással, meleg házzal és a mit a katona az gazdaasszony kezében ad, annak elkészítésével tartozik az gazda, egyébbel semmivel nem”; a katonák számára még csak lovaik füvelése volt ingyenes, a szénáért és zabért már fizetni kellett.⁴²

Gyakran rutinszerű ügyekben kereste meg az uralkodó – illetve több esetben bizonyára csak nevében a kancelláriája – Marosvásárhelyt, és pedig elsősorban jogi ügyekben: 1614-ben azt parancsolta, hogy miután egy bizonyos Bálint Jánosnak egy vásárhelyi lakosnál hagyott búzáját, túróját, vaját és szalonnáját egy Sükösd Miklós nevű személy megtartóztatott, azt az utóbbi adja oda a tulajdonosnak (ha pedig követelése lennének, azt peres úton intézze),⁴³ 1615-ban azt, hogy Hatvani Istvánnak szabadíták fel addig tiltás alatt levő javait.⁴⁴ 1619-ben egy udvari szolgáljáért, egy bizonyos István deákért járt közbe: meghagyta, hogy mivel az szolgálatában „kelletik foglalatossá lenni”, annak perét előbbre vegyék, és amikor a város ítélni fog, legelőször azt ítéljék meg,⁴⁵ néhány hónappal előbb arra utasított, hogy Vásárhelyi Gergely pap kárvallásáért és örökségéért további halogatás nélkül elégtételt adjanak.⁴⁶ Egyszer, szintén 1619-ben a viaszkivitel tiltó országos rendeletet kellett a tanácsnak két-három vasárnapon kihirdetni.⁴⁷

⁴⁰ A szept. 9. és nov. 9. közötti utazás leírása: Uo. 215–230. A székek és megyék kötelezettségeire lásd: *SzOkl* VI. 61–62.

⁴¹ Nagy Szabó F. memoriáléja i. m. 207.; RNL MMH MvhLvt AP, 177. sz.

⁴² *EOE* VIII. 495., 503–504.

⁴³ RNL MMH MvhLvt AP, 120B sz. (1614. ápr. 2.)

⁴⁴ RNL MMH MvhLvt AP, 135. sz. (1615. jan. 8.)

⁴⁵ RNL MMH MvhLvt AP, 149. sz. (1619. júl. 18.)

⁴⁶ RNL MMH MvhLvt AP, 151. sz. (1619. márc. 26.) Vásárhelyi Gergelyre lásd: Holl Béla: Vásárhelyi Gergely pályája (1560–1623). *Irodalomtörténeti Közlemények* 97. (1983) 150–162. (amely nem ismeri ezt a márc. 6-án kelt levelet).

⁴⁷ RNL MMH MvhLvt AP, 150. sz. (1619. máj. 22.); regesztája Benkő K.: *Marosvásárhely leírása* i. m. 64.; Fodor I.: Marosvásárhely oklevéltára i. m. 67., 133. sz. A viaszkivitelre vonatkozó rendelkezést – amit az 1619. május 5–26. közötti diéta alkalmával hozhattak meg – máshol is kihirdették, pld. szintén májusban a közhalmi templomban. A viasz, valamint egyéb áruk exportjának gátlására lásd: Imreh I.: *A fejedelmi gazdálkodás* i. m. 80–81. Az említett gyűlésre lásd: *EOE* VII. 511–527.

Bethlen Gábor más gazdasági természetű ügyekben is intézkedett: iparpártoló politikájába illeszkedően és más erdélyi céhekhez hasonlóan⁴⁸ megerősítette több céh szabályzatát: 1615-ben a csiszárok, lakatosok, szíjgyártók, nyergesek és pajzsgyártók, 1621 körül a szíjgyártók, nyergesek és pajzsgyártók közös céhének, 1620-ban, 1627-ben és 1629-ben a csizmadiák, 1628-ban a borbélyok, 1629-ben a késesek, egy ismeretlen évben a fazakasok céhének statútumait, 1618-ban pedig „a szűcsöknek biztosított elsőbbséget az örmény kereskedőkkel szemben a nyersbőr felvásárlásánál.”⁴⁹

A város református iskolájára is kiterjedt a fejedeleme figyelme, azt anyagilag támogatta, hasonlóan más települések tanintézményeihez, és megfelelően „iskolapártoló politikájának határozott és érthető protestáns jellegének”:⁵⁰ a dézsmákból 1615-ben évi 150 forintot utalt az ott tanuló fiatalok megsegítésére, amely összeget 1618-ban 200 forintra kerekített fel (amely még így is kevesebb a Báthory Gábor által 1609-ban kiutalt évi 300 forintnál), végül 1629-ben végrendeletében 200 forintot hagyott a tanintézetnek, és a diákok számára létrehozott egy 1000 forint alaptőkéjű alapítványt.⁵¹

A város szempontjából a legfontosabb Bethlen-kori irat – amint ezt különösen gazdag díszítése is jelzi⁵² (lásd a 2. ábrát) – ellenben az az 1616 áprilisi országgyűlés ideje alatt kiállított

⁴⁸ A Királyi Könyvekben Bethlen Gábor korában 14 alkalommal vezettek be céhszabályzatot megerősítő oklevelet. Oborni Teréz: A fejedelemség-kori erdélyi várostörténet kérdéseiről. *Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv* 1. (2006) 149–158.

⁴⁹ [Fodor István:] *A céhek világából. Paizsosok (!). Asztalosok. Kádárok. Cipészek. Vargák.* (Krónikás Füzetek III. 5.) [Marosvásárhely] 1938. 37–46. Vö. [Uő:] *A céhek világából. Szabók. Kovácsok. Nyergesek. Szíjgyártók. Kerekesek. Lakatosok.* (Krónikás Füzetek III. 4.) [Marosvásárhely] 1938. 31., 32. (1615., szíjgyártók stb.); Bónis J.: A marosvásárhelyi céhekről. In: *A Maros megyei magyarság történetéből. Tanulmányok.* Szerk. Pál-Antal Sándor – Szabó Miklós. Marosvásárhely 1997. 69., 71. (1621; Uo. 76., 72. jegyzetben a levéltári jelzetben valószínűleg tévedésből az előző hivatkozás ismétlődik, a helyes jelzet: RNL MMH MvhLvt AP, 178A sz.); *SzOkl* VI. 87–88. (1628); Bónis Johanna: A marosvásárhelyi csizmadiacéh emlékei. In: *A Maros megyei magyarság történetéből. Tanulmányok.* II. Szerk. Pál-Antal Sándor – Szabó Miklós. Marosvásárhely 2001. 72.; [Fodor István:] *A céhek világából. Csizmadiák.* (Krónikás Füzetek III. 6.) [Marosvásárhely] 1938. 71., 77–78.; *Erdélyi Királyi Könyvek* i. m. 12.66. sz. (csizmadiák); [Fodor István:] *A céhek világából. Bobélyok (Chirurgusok). Fazekasok. Szűcsök. Mészárosok. Nyergesek. Kerekesek. Céhkimutatók.* (Krónikás Füzetek III. 7.) [Marosvásárhely] 1938. 113., 132. (fazakasok, késesek); *Időtár* i. m. 60.; Pál-Antal S.: „Szép privilégiumokkal” i. m. 43. (1618). Bónis J.: A marosvásárhelyi céhekről i. m. 65. szerint (forrásra való hivatkozás nélkül) 1615. márc. 24-én az asztalosok is kapnak a fejedelemtől kiváltságlevelet, de tudomásunk szerint ők csak átvették a pajzsosok és társaik már említett levelét, 1762-ben. [Fodor I.] *Paizsosok* i. m. 46., 60. Bethlen iparpártolására lásd: Imreh I.: *A fejedelmi gazdálkodás* i. m. 58–64.

⁵⁰ Demény L.: Bethlen Gábor székely politikája. i. m. 45.

⁵¹ *SzOkl* VI. 45–46., 54. (1615., 1618. Ismertetésük: Koncz József: *A marosvásárhelyi evang. reform. kollégium története (1557–1895).* Szerk., átdolg., mutatók Dóczy Örs – Vida Erika. Ford., jegyz. Dóczy Örs. 2. átdolg., szerk., bőv. kiad. Marosvásárhely 2006. 82.; Fodor István: Marosvásárhelyi oklevéltára 1360–1659. In: *Marosvásárhelyi krónikás füzetek.* I. Összeáll. Fodor István. S. a. r., jegyz. Sebestyén Mihály. (Erdélyi ritkaságok 9.) Marosvásárhely 2015. 63., 124. sz., 66., 131. sz.; Pál-Antal S.: „Szép privilégiumokkal” i. m. 45.); Koncz J.: *A marosvásárhelyi kollégium* i. m. 82. (1609); *Bethlen Gábor fejedelem végrendelete.* Közölte, jegyz. Koncz József. Marosvásárhely 1878. 73. (1629. Ismertetése: Koncz J.: *A marosvásárhelyi kollégium* i. m. 82.) Más iskolák Bethlen általi támogatására lásd: Imreh I.: *A fejedelmi gazdálkodás* i. m. 29.

⁵² Az oklevelek díszítését ugyanis a kedvezményezett rendelte meg, mivel az irat kiállításainak költségeit ő állta. A marosvásárhelyi kiváltságlevél díszítményeinek alkotóját nem ismerjük (de nem azonos a korszak legjelentősebb erdélyi címerfestőjével, Gyulafehérvári/Címeríró Pállal), díszes iniciáléit azonban megtaláltuk Bethlen további két armálásán, amelyeket a vásárhelyi privilégium keltéhez közeli időpontokban: 1615-ban, illetve 1616 márciusában állítottak ki, a korábbi pedig éppen egy marosvásárhelyi személy, Bodó alias Köteles István részére, így elképzelhető, hogy a vásárhelyiek éppen e személyen keresztül léptek kapcsolatba a kezdetüket festő művésszel. Vö. Kovács András: Címeríró Pál deák történetéhez. In: *Emlékkönyv Csetri Elek születésének nyolcvanadik*

hártyaoklevél, amelyben az uralkodó a helységet a szabad királyi városok sorába emeli.⁵³ (Ezen intézkedés egyébként az erdélyi fejedelmek egyetlen ilyen jellegű rangemelése; a fejedelemség területéről az ezt megelőző ilyen jellegű kiváltság megközelítőleg egy évszázaddal korábban, 1529-ben kelt, amelyben Szapolyai János Lippát a szabad királyi városok – pontosabban az ország szabad városai – sorába emeli és annak Buda város szabadságát, azonkívül adó- és vámmentességet adományozott.⁵⁴)

A mindaddig legtöbbször Székelyvásárhelyként szereplő települést az oklevél végig Marosvásárhelyként említi (egyszer megemlítvén a régi helynevet is: MarusVasarhely, alio nomine ZekelyWasarhely), így kimondatlaul és nem hivatalosan tkp. szentesíti is ezt az újabb, írott forrásokban talán már 1528-ban feltűnő (lásd az 1. ábrát),⁵⁵ de csak 1600 körül jobban elterjedő névalakot. A második helynévvel 1532 és 1550 között majdnem minden évben, utána – eddigi tudomásunk szerint – csak 1571-ben, 1595-ben, 1599-ben, majd az 1603–1616 közötti periódus minden évében találkoztunk.⁵⁶ Érthető módon hosszú ideig párhuzamosan használták a

évfordulójára. Szerk. Pál Judit – Sipos Gábor. Kolozsvár 2004. 250–255.; Mikó Árpád: Az erdélyi késő reneszánsz festészet kutatásának problémái. Adalékok gyulafehérvári Pál Deák (†1635) műveihez. In: *Bethlen Erdélye* i. m. 649–654.; Kelemen Lajos: Gyulafehérvári Pál deák (Paulus Alba-Julius, Fejérvári Pál). In: Uő: *Művészettörténeti tanulmányok*. I. Bev. Szabó T. Attila, s. a. r. B. Nagy Margit. Bukarest 1977. 133. Az erdélyi címerfestőkről még lásd: Szálkai Tamás: *Armales Transylvanorum. Válogatás az erdélyi fejedelmek címeradományaiból*. (Scriptores rerum Hungaricarum 3.) Máriabesnyő–Gödöllő 2009. 18–20. Az 1615. és 1616. évi armális: <http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/cimereslevel-adatbazis/adatlap/1482,2150> (letöltés 2019. aug.)

⁵³ RNL MMH MvhLvt, Kiváltságlevelek, 25. sz. A kiváltságlevél fényképei: Pál-Antal S.: *Marosvásárhely története* i. m. [366., 3–4. ábrák]; Uő: *Székelyföldi pecsétek* i. m. 92. Közlése (néhány apró hibával): Szabó Miklós: Marosvásárhely szabad királyi várossá alakulása (1560–1759). In: Uő: *Művelődés és gazdálkodás* i. m. 148–153. Részletes ismertetése, részben fordítása: Fodor I.: Marosvásárhely oklevéltára i. m. 64–66., 129. sz.; Benkő K.: *Marosvásárhely leírása* i. m. 67–69., 3–4. jegyz. Az erdélyi fejedelmekhez hasonlóan Bethlen Erdélyben nagyon ritkán használja a szabad királyi város kifejezést, a királyra vonatkozó jelzöt elhagyva csak a civitas nostra vagy egyszerűen civitas az általános formula (Oborni T.: A fejedelemség-kori várostörténet i. m. 139–140), ami érthető is, mert az említett uralkodóknak (Erdélyben) nem volt királyi címük.

⁵⁴ „Civitatem nostram Lippa [...] in numerum consortiumque ac coetum Liberarum Civitatum Regni nostri Hungariae adscribimus et aggregamus, et eandem libertatis praerogativam, qua Civitas nostra Budensis gaudet fruiturque, perpetuis semper successivis temporibus utendam decorandamque statuimus.” Fábrián Gábor: *Arad vármegye leírása történeti, geographiai és statisztikai tekintetben*. I. *Történeti leírás*. Buda 1835. 240–243.

⁵⁵ A Magyarország térképén szereplő helynévvel az a gond, hogy a települést jelző kis kör és ábra mellé csak „Vasarhel” van írva, a „maros” tőle távolabb, éles szögben, világosan különállva, egy másik (helységet szimbolizáló) kör mellé, amely közelében ellenben nem volt ilyen vagy ehhez hasonló nevű település. (A kis kezdőbetű nem jelenti feltétlenül azt, hogy egy másik, mellette levő toponímia második részének tekintendő, mert a térképen egy-két helynév szintén nem nagy kezdőbetűvel volt kinyomtatva). Szerintünk egyszerűen tévedésből került a „maros” szó egy falu mellé: kizárásos alapon inkább Vásárhelyhez köthető, főleg e település nevének későbbi alakulása ismeretében, vagy esetleg eredetileg a folyót szerették vele jelölni, csak tévedésből rossz helyre nyomtatták, és utána lemaradt a – térképen a folyónevek után olvasható – „flu[vium]” rövidítés. Hajdú Mihály – Molnár József: *Az első magyar térkép helynevei*. (Névtani Dolgozatok 7.) Budapest 1978. 48. Marosvásárhellyel egyértelműen csak „Vasarhel”-t azonosítja, míg a „maras” helynevet kérdőjellel Maroskeresztúrra vagy Marosszentgyörggyel, esetleg Marosvásárhellyel (Uo. 31). A 2. és 3. azonosítással azért nem értünk egyet, mert a toponímia a pontosnak tartott térképen túlságosan messze látható attól a két ponttól, ahol a két település kellene legyen helyezve, ráadásul a két falu nevében csak évtizedekkel később tűnik fel a mellettük folyó víz neve.

⁵⁶ *Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Kronstadt*. II. *Rechnungen aus 1526–1540*. (Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt 2.) Kronstadt 1889. 255., 257., 339., 348., 393., 395., 400., 404., 407., 448., 598., 613., 665., 668., 669., 681., 686. (1532., 1534–1536., 1539–1540); *Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Kronstadt*. III. *Rechnungen aus (1475) 1541–1550 (1571)*. (Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt 3.) Kronstadt 1896. 93., 163., 282., 354., 355., 393., 396., 397., 502., 508., 518., 539. (1541–1542., 1545–1547., 1549–1550); Nagy Szabó F. memoráléja i. m. 56., 64. (1571., 1595); *Székely oklevéltár*. Új sorozat. I. *Udvarhely széki törvénykezési jegyzőkönyvek 1569–1591*. Közzéteszi Demény Lajos – Pataki József. Bukarest 1983. 354. (1590); Pál-Antal Sándor: *Marosvásárhely XVII–*

két névalakot (1599-ben és 1608-ban és 1616 augusztusában Zekelvasarhely alias Marosvasarhely, illetve Maros/Marus alias Székely Vásárhely formában is, 1607-ben kétszer, 1608-ban és 1612-ben egyszer ugyanazon iratban egyszer a régi, máskor az új helynevet jegyezvén le), sőt, 1590-ben, illetve 1607–1608-ban, 1613–1614-ban és 1618-ban még össze is vonták azokat, Székely-Marosvásárhely, illetve Maros-Székelyvásárhely formájában, ráadásul 1607-ban úgy, hogy 3 alkalommal még ugyanabban az iratban Székelyvásárhelyként és Marosvásárhelyként is hivatkoztak a városra, egyszer-eget 1607–1608-ban pedig aképpen, hogy az utóbbi helynevet is használták. (A régi településnév nem tűnt el teljesen 1616 április után, még 1624-ben is tollhegyre került.⁵⁷)

1. ábra. Marosvásárhely és környéke ábrázolása Magyarország 1528. évi térképén. Forrás: Lázár secretarius: *Tabula Hungariae...* Ingolstadt, 1528. In: *A Tabula Hungariae és változatai*. Budapest 2003. [sorszámozás nélküli, különálló térképlap.]

A többi marosszéki település neveiben a „Maros” előtag 1538-ban tűnik fel először: Maroskeresztúr és Marosszentanna esetében 1538-ban (majd 1616 előtt még 1567-ben, az előbbi

XVIII. századi jogszabályai és polgárnévsorai. (Erdély emlékezete) Marosvásárhely 2006. 239. (1603), 47., 48., 50., 55. (egy 1604. évi forrásban felváltva a régebbi névalakkal, egyszer „Zekeli auagi Maros Vasarhel”-ként), 58. (1611); *Basta György hadvezér levelezése és iratai / Epistolae et acta generalis Georgii Basta (1597–1607)*. II. Közrebocsátja Veress Endre. (Monumenta Hungariae historica. Diplomataria / Magyar történelmi emlékek. Okmánytárak 37.) Budapest 1913. 219. (1603); *EOE* V. 406., 454., 456., 465., 548., VI. 93., 446., 447., 456–457., VII. 241., 252., 259., 261., 312. (1605., 1607–1608., 1614–1616. febr. 4.); *SzOkl* I. 55–56. (1539), IV. 177., 180. (1608), VI. 30., 45. (1609–1610., 1615.); <http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/cimereslevel-adatbazis/adatlap/1482> (1615); Bethlen Gábor kiadatlan levelei i. m. 40. (1616. febr. 4.); RNL MMH MvhLvt AP, 68Aa (1599), 87., 87A, 90. (1606), 94–95., 95A–B, 96A–B, 96Ba–Bb (1607), 100., 106. (1608–1609), 108., 110. (1609–1610), 111., 111b, 111A–B, 112–113., 115. (1611), 119. (1612), 123. (1613), 120B, 124a, 125., 126., 133A (1614), 135., 137a, 138–139. (1615), 141. (1616. febr. 3.); *Erdélyi Királyi Könyvek* i. m. 3.70., 4.107/c, 6.399–400., 7.116., 7.119., 7.152/a, 7.240., 8.20/a, 8.21/a, 8.27. sz. (1606–1607., 1609., 1614–1615); Jakó Klára: *Az első kolozsvári egyetemi könyvtár története és állományának rekonstrukciója. 1579–1604*. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 16/1.; Erdélyi Könyvesházak 1.) Szeged 1991. 117. (egy XVI. század végére datált bejegyzésben). A kiadott 1539., 1608–1610. és 1615. évi adatokat idézi *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*. Întocmit de Coriolan Suciu. II. [București 1968] 196., ezeket és az 1528-ast Szabó M. Attila: *Erdély, Bánság és Partium történeti és közigazgatási helységnévtára*. II. Csíkszereda 2003. 1022. is.

⁵⁷ *Székely oklevéltár*. Új sorozat. I. i. m. 354. (1590); RNL MMH MvhLvt AP, 68Aa, 95., 95B, 96A–B, 96Ba–Bb, C, E (1599., 1607), 97., 97A, 98. (1608), 119., 143b–c (1612., 1616); *SzOkl* IV. 177., 180. (1608); Borsos Tamás: *Vásárhelytől a Fényes Portáig. Emlékiratok, levelek*. S. a. r., bev., jegyz. Kocziány László. Bukarest 1972. 41., 65., 81. (1616 januárjában azonban Borsos Székelyvásárhelyként keltezi a szebeni királybírónak címzett levelét – esetleg amiatt, mert félig hivatalos ügyben írt. *SzOkl* VI. 48.); Balogh Jolán: *Varadinum. Várad vára*. II. (Művészettörténeti füzetek 13/2.) Budapest 1982. 151. (1624). Adatok a régi toponímiára: M. Szabó A.: *Erdély, Bánság* i. m. 1022. Többször egyszerűen csak Vásárhelynek nevezik a települést, sokszor akkor, ha előtte már teljes neve is le volt írva. Pld. Uo.; Borsos T.: *Vásárhelytől a Fényes Portáig* i. m. 42., 43., 46., 51–54., 56., 60., 76.; Nagy Szabó F. memoriáléja i. m. 60., 64.; RNL MMH MvhLvt AP, 126. sz. (1614).

falunál 1569-ben, az utóbbinál még 1609–1610-ben), Marosszentgyörgy esetében 1567-ben, 1585–1586-ben és 1614–1615-ben, Marosszereda nevében 1570-ben, 1589-ben és 1603-ban. Vásárhelyen kívül még csak egy esetet ismerünk, amikor egy marosszéki település a „Székely” előnévét „Maros”-ra cserélte: legkésőbb 1610-ben az egyébként ingadozó névhasználatú Marosszentkirály, amelyet korábban Szentkirálynak (1332, 1339, 1350), Székelyházának (1350., 1498), Székelyfalvának (1419) és Székelyszentkirálynak (1474) neveztek.⁵⁸ Csak gyaníthatjuk, hogy ezen kisebb falvak Vásárhely példáját követték névbővítésükkel, de az is lehetséges, hogy tkp. egyidejű, párhuzamos folyamatokról van szó, és csak a véletlenül múlt, hogy a falvakra vonatkozóan néhány évvel későbbi időpontból maradt fent az újabb toponímiáról írott emlék, mint a nagyobb jelentősége okán a forrásokban gyakrabban szereplő Vásárhely esetében.

Amint az előbbi példák is mutatják, a helységnevek változása az Árpád-kortól kezdve nem volt ritka jelenség,⁵⁹ de városok esetében egy névrész teljes kicserélése már annak mondható. Vásárhely esetében a névváltás okai homályosak még, de lehet, hogy éppen a szabad királyi városi rang elnyerésével végleg lezáruló folyamatnak, a székely jogközösségből való kiválasztásnak (a kezdetekben még csak egy részleges elkülönülésnek, részben még csak az ezirányú óhajoknak) volt egy szimbolikus, nyelvi téren való, talán éppen a település lakosai részéről jövő megjelenítése. Ennek az szétfejlődésnek, elhatárolódásnak nyomai a 17. század elején már egyértelműen kitapinthatóak voltak: egy 1603-ban lezajlott diétai vitán, amelyben a székelyek a Vásárhely feletti joghatóságukat akarták igazolni, bizonyos meg nem nevezett, a vásárhelyiek által támogatásukra felkért nemesek azt állították, hogy az előbbiek nem székelyek, hanem városiak, amit az utóbbiak nem is tagadtak, ellenérvül csak azt hozták fel, hogy a helység a Székelyföld között van, az erre adott válasza pedig, amely szerint avval nekik (azaz a székelyeknek) nincs hatalmuk sem a település földjén, sem annak lakosain, már nem tudtak érdemben felelni.⁶⁰ A 17. század elején Vásárhelyt nemcsak jóval városiasabb jellege távolította el a kevésbé urbanizált Székelyföldtől, hanem az is, hogy a Székelyföldön kívüli területekről folyamatos beköltöző személyek révén lakosságának egyre kisebb része rendelkezett székely gyökerekkel.⁶¹ 1603 és 1615 között például a polgárjogot szerzett személyek közül 81-en már nem a városból származtak, túlnyomó többségük pedig nem a székely székekből.⁶²

⁵⁸ M. Szabó A.: *Erdély, Bánság* i. m. I. 324., 637., II. 888., 890.; *Erdélyi Királyi Könyvek* i. m. k6.69., k6.146., 2.169. sz. (1569–1570., 1589); Simon Zsolt: *Monumente de limbă maghiară din secolul al XVI-lea din Arhiva orașului Târgu Mureș. Anuarul Arhivelor Mureșene* 3. (2004) 279–280.; RNL MMH MvHvt AP, 109., 137. (1609–1610., 1615).

⁵⁹ Pld. Heves megyében a kb. 300 településnév mintegy ötöde változott meg az Árpád-korban, Abaúj és Baranya megyében az elsődleges településnevek mintegy fele (igaz, jelentős mértékben csak jelzővel bővültek vagy a név hangtestének szerkezete változott). Tóth Valéria: *Településnevek változástipológiája*. (A Magyar Névarchívum Kiadványai 14.) Debrecen 2008. 59., 234–239.

⁶⁰ Nagy Szabó F. *memoriáléja* i. m. 152–154. A vita kapcsán meg is jegyezte a szerző, hogy „nincsen soha igaz jó akarattal mihozzánk a székelység”, amely viszonyulást a két közösség egysége megbomlásának a jeleként értelmezhetjük. Uo. 155. Vö. Balogh Judit: *Összetartó erők és leváló elemek a 17. századi székely társadalomban*. In: *Mikrotörténelem: vívmányok és korlátok. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 1999. évi miskolci konferenciájának előadásai*. Szerk. Dobrossy István. (Rendi társadalom – polgári társadalom 12.) Miskolc 2003. 265.

⁶¹ Pál-Antal S.: *Marosvásárhely története* i. m. 80–83. Az 1614 előtti években Marosszék többi településeire is nagyarányú volt a bevándorlás: az akkor összeírt 3760 családfőből 1248-an betelepülők voltak, akiknek többségük a Székelyföldön kívülről érkezett. Demény Lajos: *Demográfiai sajátosságok Marosszéken az 1614. évi Bethlen-féle összeírás tükrében*. In: *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára* i. m. 150–151.

⁶² Pál-Antal S.: *Marosvásárhely jogszabályai* i. m. 239–248. Az 1603 és 1612 közötti személyek származási helyének felsorolása: Uő: *Marosvásárhely története* i. m. 81.

Bethlen az említett 1616-os oklevelében még más szabadságokat is adományozott a településnek, második intézkedésként pecsétet, megengedvén, hogy annak a privilégiumban leírt és lefestett képét⁶³ – vagyis kimondatlanul ugyan, de lényegében címerét – fémbe (aranyba, ezüstbe, rézbe vagy más fémbe) véshesse és azt vörös viaszba nyomhassa. Bethlen ugyanakkor közhitelességgel ruházta fel a pecsétet, hiszen hangsúlyozta, hogy hiteles pecsétet adományozott. Erre, amint címet adományozni, csak az uralkodónak volt joga,⁶⁴ amiképpen ezt Werbőczy is megfogalmazta, megadván a hiteles pecsét meghatározását is: „Hiteles, mintegy közhittel felruházott az, a melynek hinni kell. [...] A levélre helyezett ilyen hiteles pecsét, minden tényt, a mi azokban a levelekben kitéve és előadva van, megerősít. [...] A városoknak és mezővárosoknak is van a királyoktól és fejedelmektől nyert hiteles pecsétjük, amelynek az előttük fennforgó és közöttük felmerülő tényekre és dolgokra nézve teljes ereje van”.⁶⁵ Másfelől gyakorlatilag egy ál-címeradományozás is történt, ami az Erdélyi Fejedelemség történetében ritkának tekinthető, ugyanis az erdélyi fejedelmek csak elvétve adományoztak „városi jelvényeket”, tudomásunk szerint csupán egyszer, 1664-ben Nagyenyednek címeres pecsétet, 1580-ban és 1626-ban Nagyváradnak, 1605-ben a hajdúvárosoknak és 1619-ben Újtordának pedig címet.⁶⁶

A pecséttrajz: kék mezőben „válltól levágott ezüst mázú páncélozott kar, arany markolatú és keresztvasú, kétélű kivont ezüst karddal, mely barna medvefejet és vörös szívet döf át” majdnem azonos az azelőtt használt székely címerrel (csak az utóbbin általában ábrázolt Nap és Hold hiányzik),⁶⁷ és lényegében a székely nemzetnek a helység által régebb (legkésőbb 1564-től, de bizonyára már 1540-től, nem tudni pontosan mi úton-módon) használt bírói pecsétje⁶⁸

⁶³ Fényképe: Uo. [366.]; Uő: *Sigiliile* i. m. 267., 44. kép.

⁶⁴ Eckhart Ferenc: *Hiteleshelyek a középkori Magyarországon / Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter*. [Ford. Csókay Balázs – Dreska Gábor, előszó Mezey Barna.] (Studia notarialia Hungarica 11.) Budapest 2012. 46., 56–63.; Bertényi Iván: Középkori címerjogunk néhány kérdése. *Levéltári Szemle* 36. (1986) 25., 28.

⁶⁵ Kumorovitz L. Bernát: *A magyar pecséthasználatt története a középkorban*. (Bibliotheca humanitas historica) Budapest 1993. 75.

⁶⁶ Mindezek mellett még megemlítjük, hogy Izabella királynő 1551-ben címet adományozott Lugosnak, és hogy 1606-ban Kismarjának megerősítették címeres pecsétjét. Nyulásziné Straub Éva: *Magyarország címerkönyve. A heraldika alapjai*. Budapest 2001. 183–190.; Pesty Frigyes: *Krassó vármegye története*. IV. *Oklevéltár*. Budapest 1883. 52–53. (1551); Joseph Aloysius Keresztúri: *Compendiaria descriptio fundationis et vicissitudinum episcopatus et capituli M. Varadiensis*. II. Magno-Varadini 1806. 221–227. (1580); Balogh J.: *Varadinum* i. m. II. 154. (1626); Orbán Balázs: *Torda város és környéke*. [Szerk. Katona Tamás, utószó Lászlóffy Aladár.] I. Budapest 1986. 272. (1619). Tudor-Radu Tiron: Despre dreptul la stemă în Transilvania secolului XVII. *Studii și Materiale de Istorie Medie* 24. (2006) 233. nevezi ál-címeradományozásnak a vásárhelyi esetet, mivel az oklevélben a címer, habár annak expressis verbis említése nélkül, a címeradományozó oklevelekhez hasonlóan van lerajzolva. Magyarországon a címeradományozás joga kizárólag az uralkodót illette meg. Áldásy Antal: *Címertan*. (A magyar történettudomány kézikönyve II/ 6.) Budapest 1923. 102. Nyilvánvalóan ez volt a helyzet az Erdélyi Fejedelemségben is.

⁶⁷ Az 1616 előtt használt címerre lásd: Szekeres Attila István: Stema comunității secuiești. In: Uő – Pál-Antal Sándor – Mihály János: *Simboluri istorice secuiești*. Odorheiu Secuiesc 2017. 12–25. (A tanulmány magyar nyelvű, korábbi változata, ahonnan az idézet is származik: Uő: *Székely jelképek*. Sepsiszentgyörgy 2013. 5–19.)

⁶⁸ Lehetséges, hogy a székely nemzet által már nem használt egyik pecsétet hasznosított újra a városi tanács. A pecsétet a székely nemzet talán megőrzésre adta a település tanácsának, még rendeltetésszerű használata idején, bizonyára mert egyfelől a legbiztonságosabb őrzőnek gondolta (Pál-Antal Sándor: *Történelmi szimbólumaink. Székelyföldi pecsétek*. Marosvásárhely 2014. 31–32.), hiszen a Vásárhely a legjelentősebb székely település volt, másfelől mert ott a pecsétnyomót viszonylag gyakran használhatták, mivel 1506-tól Vásárhelyen a három erdélyi nemzet esküdtjei a nevezett nemzetek egymás elleni sérelmei ügyeiben évente kellett ítékezzenek, továbbá mert többször is tartottak székely közgyűléseket ott, egy 1552. évi forrás szerint éppenséggel a székely közügyek megtárgyalásának a kirendelt helye volt, egy 1584. évi munka szerint a székelyek gyakran gyűltek össze

címerrajzának („szimmetrikus tárcsapajzsban egyenes kardot tartó, vállból hasított, páncélos, behajlított jobb kar, a kardon átszúrt szív”)⁶⁹ egy medvefejjel való bővítése.⁷⁰ Elképzelhető, hogy erre a majdnem-azonosságra vonatkoznak a privilégium azon szavai, amelyek szerint az adományozott címet a település már azelőtt is használta, de az sem zárható ki, hogy ez utóbbi megjegyzést szó szerint kell venni, és a régi nagypecsét ezidáig ismeretlen rajza valóban megegyezett az 1616-ban leírttal és lefestettel. Ez már nem állítható abban az esetben, ha

megvitatandó ügyeik megtárgyalása végett Marosvásárhelyen. *Simon Zs.*: Országgyűlések Marosvásárhelyen i. m. 40–41. (A pecsét kivésését is az említett bíróságnak a felállításához köthetjük. *Pál-Antal S.*: Történelmi szimbólumaink i. m. 32. A mezőváros azért nem használhatta Marosszék pecsétjét, mert az – a többi székely szék és az erdélyi megyék pecsétjeihez hasonlóan – a 18. századig nem létezett. Uo. 40–41., 47–77.) Az biztos, hogy 1576-ban a városi tanács a székely nemzet említett pecsétjét már egyértelműen a saját bírói pecsétjének tekintette, mert az avval megerősített oklevelét saját megfogalmazása szerint „sub sigillo istius oppidi prenominati iudiciali” állította ki. *SzOkl* IV. 46–47. II. János Zsigmond és Báthory Gábor is 1569-ben, ill. 1608-ban, amikor átírta a város egy-egy oklevelét, az arra nyomott (ismeretlen rajzú) pecsétet a város pecsétjeként említette (sigillum oppidi nostri Zekelywasarhely, ill. sigillum eorundem [sc. Ciuium et Senatorum Oppidi Maros alias Székelly Vásárhely] communi; authenticum Oppidi Sigillum). RNL Kolozsvár Megyei Hivatal, Suky család levéltára, Középkori oklevelek, 286. sz.; *SzOkl* IV. 177., 180. Itt jegyezzük meg, hogy 1616 előttről a székely nemzet kétféle pecsétje ismeretes: a fentebb tárgyalt, továbbá amelynek a lenyomata egy 1507-ben kiállított oklevél függőpecsétjén őrződött meg, amelyen „csillag, félhold és könyöklő kar kardot tartva (?)” volt ábrázolva, felirata azonban nem ismeretes. Az utóbbira lásd: *SzOkl* V. 40. (1507); Mihály János: „Arma Trivm Genervm Sicvlorum”. *Székelyföld* 20. (2016) 11. sz. 59–72. (A székely nemzet által kiállított többi középkori oklevél pecsétje napjainkra elveszett. Uo. Az egyes oklevelek: DF 247453. (kiadása: *SzOkl* V. 35.), *SzOkl* III. 198–199. (1503). Az 1519-re datált oklevél, amelyen a kiadás évét tartalmazó rész hiányzik, mivel éppúgy Székelykeresztúron és január 22-én azonos konkrét tárgyban állították ki (Besztercét, illetve Torda megyét szeptember 14-ére Tordára tanácskozásra hívják, mert a vajda őket elnyomja), mint a székely nemzet által 1503-ban kibocsátott (fentebb már említett) oklevelet, szerintünk ez utóbbi évben keletkezett. A későbbi irat kiadása: *SzOkl* III. 198–199. Itt jegyezzük meg, hogy az 1505. évi székely nemzetgyűlésen elfogadott határozatokat megerősítő pecsét nem „decretoriaris sigilli” (Mihály J.: „Arma Trivm Genervm Sicvlorum” i. m. 59–72.), mivel az idézett melléknév a rendelkezéseket tartalmazó iratra vonatkozik: „litteras nostras ordinationales et decretorias sigilli nostri munimine duximus roborandas”. *SzOkl* VIII. 218. [Máskülönben evvel a melléknévvel jellemzett középkori pecsétről nincs tudomásunk. Vö. Jakó S.: Sigiliografia i. m. 588–593., 604–617.] A Vásárhely által használt pecsétet, viszonylag kis mérete alapján, vélhetőleg bírói pecsétnek (sigillum iudiciale) szánták; amikor ezt a székely nemzet használta, a másik a nagypecsét szerepét tölthette be.

⁶⁹ A pecsétlenyomat leírását és képét, valamint a város 1616 előtti pecséthasználatára l: Pál-Antal S.: *Székelyföldi pecsétek* i. m. 89–90., (a könyv végi számozatlan oldalakon található Pecsétalbumban) XXVI. tábla, 1–2. kép. A pecsétet a kivitelezés módja, stílusa alapján a 16. század elejére keltezte az előbbi munka. Uo. 32. Annak alapján, hogy a pecsét köriratát antik vagy humanista kapitális betűkkel vésték, és ez az írásforma a Magyar Királyság epigráfiai emlékein a királyi és főpapi székhelyeken kívül – egy-két kivételtől eltekintve – csak a 16. században tűnt fel, a körirat betűinek vizsgálata alapján is ebben az évszázadban készíthették a pecsétet. Mikó Árpád: Stílus és felirat. Kőbe vésett klasszikus- és korai humanista kapitálissal írott feliratok a Mátyás- és Jagelló-kori Magyarországon. *Művészettörténeti Értesítő* 54. (2005) 205–244.; Uő: Reneszánsz művészet a Jagelló-kori Magyarországon, 1. Az all’antica művészeti köznyelv kialakulása és elterjedése. *Ars Hungarica* 41. (2015) 363–420. Meg kell jegyezni, hogy a király nevében veretett érmék feliratai révén renszánsz betűformákkal már a 15. század végén is gyakran lehetett találkozni az országban, szűkebb körben pedig az uralkodói pecsétek által. Gyöngyössi Márton: *Pénzgazdálkodás és monetáris politika a késő középkori Magyarországon*. (Doktori mestermunkák) Budapest 2003. 166., 168., 173., 174., 184., 186., 197.; *Sigilla regum – reges sigillorum. Királyportrék a Magyar Országos Levéltár pecsétgyűjteményéből*. Szerk. Érszegi Géza. A pecsétek leírását készítette Sölch Miklós. Fényképezte Szelényi Károly. Budapest 2001. 73., 75. A Vásárhely által kiállított levelek közül a legkorábbiak 1513-ból, 1550-ből és 1551-ből maradtak fent, de az elsőt a pecséttrajz nem őrződött meg, a többit pedig még nem vizsgáltuk meg. DF 247564.; Albert Berger: *Urkunden-Regesten aus dem Archiv der Stadt Bistritz in Siebenbürgen*. I. 1203–1570. Hg. Ernst Wagner. (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens 11/1.) Köln–Wien 1986. 2102. sz.

⁷⁰ Pál-Antal S.: *Történelmi szimbólumaink* i. m. 90., ahonnan az első idézet is származik.

Vásárhely nagypecsétként is a székely nemzet (nagy)pecsétjét használta, mivel ezen még a Nap és a Hold is feltűnik – igaz, „az egykorú szemlélők „csak a fő alakokat tekintették a címerek lényeges, meghatározó elemeinek””, és „az égitestek megjelenését és következetes alkalmazását elhanyagolható változtatásnak” tartja a kutatás.⁷¹ (Ide kívánczok annak megemlítése, hogy a település legkésőbb 1576-tól két pecsétet használt: az ekkor említett bírót (sigillum oppidi iudiciali), és az 1590-ben említett nagypecsétet (sigillum maius oppidi), amelynek lenyomata vagy rajza, mint említettem, nincs még azonosítva.⁷²)

1616-ban tehát egyfelől egy már legalább fél évszázada meglévő önkényes (és nem is szabályos, vagy legalábbis egyedi) pecséthasználatot (a bírói pecsét esetében kissé módosítva a rajzát és lecserélve a nem odaillő köriratát) tkp. szentesített, de mindenképpen hivatalos mederbe terelt az uralkodó – bizonyára ez is volt a fő célja e rendelkezésnek, amint a korszakban sokszor legitimizáltak önkényes címerfelvételeket.⁷³ A mezővárosként használt bírói pecsét rajzát vélhetően azért bővítették ki a medvefejjel, hogy egyrészt azonos legyen a nagypecsét képével, másrészt hogy az új ábra különbözzön a székely nemzet bírói pecsétjén láthatótól, vagyis hogy tkp. kijavítsanak egy hibát, ugyanis „a címer csak akkor töltötte be igazán funkcióját, ha egyértelműen jelölte a viselő személyt, és nem adott lehetőséget a tévedésekre”,⁷⁴ és ennek megfelelően „tilos volt engedély nélkül olyan címert választani, amelyet másvalaki már viselt”, habár nem egy alispán pecsétjén ura, a főispán címere látható.⁷⁵ A fő címeralak, a kar „számtalan” magyar címerben látható (egy évszázada úgy becsülték, hogy kb. minden negyediken), a fegyverek pedig a leggyakoribb címerképek voltak, a kettő kombinációja, a kar karddal pedig a középkorban „számtalanszor”, a 16–17. században a legszokottabb sablonná válván (a kardot tartó oroszlán mellett), amely főképpen az Oszmán Birodalommal való hosszas háborús időszakban, azaz a 15–17. században „a harcziás nemesség par excellence jelképévé válik” (a fegyverre sokszor török- vagy tatárfejet rajzoltak),⁷⁶ a

⁷¹ Bertényi Iván: Címerváltozatok a középkori Magyarországon. *Levéltári Közlemények* 59. (1988) 76.; Csízi István: *A királyi Magyarország főnemesi családjainak címerváltozatai a 16–17. században*. (PhD disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem) Budapest 2012. 7., 217.

⁷² RNL MMH MvHLvt AP, 25. sz. (az oklevél szövegének kiadása: *SzOkl* IV. 46–47.); *Erdélyi Királyi Könyvek* i. m. k11.165/a sz. (regesztája: *Az erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei*. I. 1569–1602. Báthory Zsigmond Királyi Könyvei 1582–1602. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közlése Fejér Tamás – Rácz Etelka – Szász Anikó. (Erdélyi Történelmi Adatok VII/3.) Kolozsvár 2005. 1201. sz.) A középkori Magyarországról nem királyi bírói pecsét legkorábbi említését 1380-ból ismerjük, Szebenszékét (sigillum iudicii sedis Cybiniensis), bizonyára ennek lenyomatát 1404-ből, majd 1417-ből és 1447-ből; az utóbbi évből a kibetűzött felirat: „S(sigillum) iudicii de Cibinio”. Franz Zimmermann: *Das Wappen der Stadt Hermannstadt*. (Vorgelesen in der Sitzung der historischen Section des Vereins für siebenbürgische Landeskunde in Sächsisch-Reen am 24. August 1881.) *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde* 17. (1883) 345. (az itt idézett oklevélnek nem sikerült a nyomára akadnunk); Franz Zimmermann – Carl Werner – Georg Müller: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. II. Hermannstadt 1897. 1131. sz., V. 2585. sz., 594–595., [a könyv végi, oldalszámozatlan képmellékleten] IX. tábla, 1. kép; DL 10576. (Kumorovitz L. Bernát: *A magyar pecséthasználat története a középkorban*. A *Jászóvári Premontrei Kanonokrend Gödöllői Szent Norbert Gimnáziuma 1943–1944-i Évkönyve*. 407., 318. jegyzetben DL 10570. szerepel; az erre alapozott kijelentésnek: „A legrégebb eddig ismert nem királyi bírói pecsét Szeben városáé, 1417-ből” [Uo. 407.] a dátumra vonatkozó része, a fentebbiek értelmében, módosítandó.)

⁷³ Csízi I.: *Magyarország főnemesi családjainak címerváltozatai* i. m. 215–216.

⁷⁴ Uo. 3. Magyarországon, különösen a 16–17. században, gyakran és természetességgel változtatták meg a címerábrát. Uo. 219.

⁷⁵ Bertényi I.: *Középkori címerjogunk* i. m. 22., 26.

⁷⁶ Bárczay Oszkár: *A heraldika kézikönyve*. Budapest 1897. 124., 165.; R. Kiss István: *Természetes ábrázolás az 1526. év előtti magyar czimerekben*. Budapest 1904. 18.; Csoma József: *A magyar heraldika korszakai*. Budapest 1913. 113., 139.; Uő: *A kar a magyar heraldikában*. *Turul* 16. (1898) 14–19.; Ghyczy Pál: *Adatok a kar heraldikai szereplésének történetéhez*. *Turul* 23. (1905) 145–146., 150.; Szekeres Attila István: *Litterae armales. Címeres*

fegyveres katonák szintén igen gyakori megjelenítéséhez⁷⁷ hasonlóan. Az erdélyi fejedelmek Királyi Könyveibe bemásolt 1750 armális esetében például fő címerképként 383 alkalommal jelenik meg „a magyar törökkori heraldika talán legjellegzetesebb címerképe, a félkar, ez az összes címer 21%-a” (emberi alak pedig 704-szer [39%]), amelyek 279-szer (25%) páncélt viselnek, a másodlagos, illetve harmadlagos címermotívum 990-szer, illetve 267-szer (60%, 32%) fegyver, legtöbbször kard, másodlagos címerképként 690 alkalommal (76-szor tör, 75-szor szablya), amelyre tűzve (és néha kézben tartva) 161-szer szerepel levágott – majdnem kizárólag török vagy tatár – fej, utóbbiak negyedleges címerképként pedig további 31 esetben szerepelnek.⁷⁸ A Bethlen Gábor korára eső 268 címeradománybeli 57 félkar (közülük 20 páncélos) majdnem fele csupasz kardot tart, egy részükre fej van tűzve (összesen 29 levágott fej); egyébként a 94 emberi alak ritkán van fegyver nélkül, és összesen 187-szer van címeren fegyver, 104-szer kard.⁷⁹

A medve Európában a legerősebb, a harcban majdnem sohasem megfutamodó állatként elsősorban az erő, a hatalom, a rettenhetetlen bátorság jelképe, sokáig az állatok vitathatatlan királya, de a pogány (kelta és szláv, de főleg germán) kultuszokban való fontos szerepe miatt a római katolikus egyház néha szó szerint is hadjáratot indított ellene, és a 13. század elejére sikerült megfosztani jelképes trónjától és helyébe a távolibb és veszélytelenebb oroszzlánt ültetni.⁸⁰ E nemes és legveszélyesebb vad legyőzése tehát kiemelkedő vadászbravúrnak, átvitt

nemeslevelek Románia Országos Levéltárának Kovászna megyei fiókjában / Diplome de înnobilitare și blazon aflate în fondurile Biroului Județean Covasna al Arhivelor Naționale ale României. Sepsiszentgyörgy 2013. 12–13. Kardot markoló kart ábrázoló erdélyi címerek a 16. század utolsó évtizedeiből: (amelyekre esetenként még egyebet is rajzoltak) pld. *Báthory Zsigmond Királyi Könyvei* i. m. 255., 566., 594., 620., 772., 1014., 1095., 1103., 1148., 1256., 1264., 1365., 1421., 1505., 1592. sz.; *A kolozsmonostori konvent fejedelemség kori jegyzőkönyvei*. I. 1326–1590. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Bogdándi Zsolt. Kolozsvár 2018. 43., 205. sz.; *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1222–1599*. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Bogdándi Zsolt – Gálfi Emőke. (Erdélyi Történelmi Adatok VIII/1.) Kolozsvár 2006. 241., 315., 948. sz.; Szálkai Tamás: *Armálisok és armalisták a kora újkori Biharban. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár egyéni címeres nemeslevelei (1535–1811) és nemesi iratai alapján*. (PhD disszertáció) Debrecen 2010. Melléklet, 8., 11., 17., 26., 68–69. kép.; Nyulásziné Straub Éva: *Öt évszázad címerei. A Magyar Országos Levéltár címereslevelein / Wappen aus fünf Jahrhunderten. Auf Wappenbriefen im Ungarischen Staatsarchiv*. Szekszárd 1999. 262., 13. rajz, 263., 25. rajz, 265., 54. rajz, 266., 72. rajz, 267., 81. rajz.

⁷⁷ Csoma J.: *A magyar heraldika* i. m. 99–100. (Pld. kék pajzsban, zöld alapon, veresruhás férfi, jobbáiban karddal vagy buzogánnyal 141 címeren számolt össze egy régebbi kutatás. Uo. 151); R. Kiss I.: *Természetes ábrázolás* i. m. 58., 65., 71–72., 76.; Nyulásziné Straub É.: *Öt évszázad címere* i. m. 262., 21., 24. rajz, 263., 36. rajz, 264., 44. rajz, 266., 55., 65., 70. rajz, 267., 73., 78–79., 82. rajz, 269., 98., 104–105. rajz; Szálkai T.: *Armales Transylvanorum* i. m. 3., 45., 47., 51., 53, 57., 63., 67., 87., 93., 95., 97., 105., 109.

⁷⁸ Gyulai Éva: *Bocskai-armálisok az Erdélyi Királyi Könyvekben. Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica* 13. [2008] fasc. 2. 23., 27., 28.

⁷⁹ Deme Katalin: *Bethlen Gábor címeradományai. Gesta* 6. (2006) 1. sz. 34–35.

⁸⁰ Michel Pastoureaux: *Ursul. Istoria unui rege decăzut*. Ford. Em. Galaicu-Păun. Chișinău 2007.; Sigmund Oehrl: *Bear hunting and its ideological context (as a background for the interpretation of bear claws and other remains of bears in Germanic graves of the 1st millennium AD)*. In: *Hunting in northern Europe until 1500 AD. Old traditions and regional developments, continental sources and continental influences. Papers presented at a workshop organized by the Centre for Baltic and Scandinavian Archaeology (ZBSA) Schleswig, June 16th and 17th, 2011*. Ed. Oliver Grimm – Ulrich Schmölcke. (Schriften des Archäologischen Landesmuseums, Ergänzungsreihe 7.) [Neumünster 2013] 298–313.; Szabó Péter: „Pannonis Ursula”. Nagy Lajos király medvevadászata ürügyén. *Hadtörténelmi Közlemények* 116. (2003) 582–591. Megjegyzendő, hogy a medve máskor az ördögöt testesítette meg, néha emberekkel küzdve (a középkori magyarországi épületeken és falfestményeken is), de a békét, üdvösséget, de akár a mértéktelenséget, tisztátalanságot, erőszakosságot vagy a haragot szimbolizálhatta, amiképpen a megtérített pogányságot, továbbá a térítő kereszténységet is. Wehli Tünde: *Medve*. In: *Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor*. VII. Szerk. Köszegehy Péter – Tamás Zsuzsanna. Budapest 2007. 359.; *Magyar*

értelemben harci tettnek minősült. A medvék uralta véghetetlen erdők között élő, így annak tulajdonságait igen jól, minden bizonnyal nem ritkán közelharcból ismerő székelyek számára tehát a medve(fej) vadász-, általánosabb értelemben harci trófeaként való ábrázolása a címerükben a rendkívüli erőt és bátorságot, vagyis vitézséget jelképezte, és eképpen címerük egy kifejezetten katonai címernek tekintendő, különösen ha figyelembe vesszük, hogy a vadászatot egyben fontos katonai gyakorlatnak tekintették; a címerválasztás nyilvánvalóan összefüggésben állt a székelyek hadikötelezettségével.⁸¹

A magyar címereken a medve ugyan többször is előfordul, vadászat tárgyaként azonban már ritkábban, és pedig általában úgy, hogy a szemébe, illetve nyakába nyílvessző, illetve mellébe vagy hátába kard fúródik (1418., 1431., 1454., 1510., 1517., 1563., 1598., 1609., 1614., 1631),⁸² de egyszer talán egy személlyel szembenállva vagy viaskodva (1514; a bizonytalanság a címerkép elmosódottságából fakad), máskor egy ember vonszolja (1614), illetve egy páncélos személy által kopjával szügyén átszúrva („valószínűleg a középkorból származó” címeren),⁸³ de csak kétszer, 1591-ben és 1609-ben úgy, hogy feje kardra van tűzve, egy utóbbi évben kiadott másik ármálison pedig fejét egy félkar tartja.⁸⁴ (Más esetekben pl. a medve önmagában van ábrázolva (1402. [medvefő], 1424., 1461., 1491., 1481., 1515), vagy fegyverrel: szájában, illetve mellső lábaival és szájában egy szablyát, máskor (nyakán aranylánccal) kezében kardot vagy zászlós lándzsát tartván (1507., 1576., 1582., 1592., 1593., 1606., 1608., 1609., 1614), egy kisebb állatot tartván (1397), vagy pedig már megszelídítve: nyakán ezüst örvvel (1418), a füleiben és orrában aranykarikákkal (1437), nyakában aranylánccal, szájában aranygolyóbissal (1521), kezében liliummal (1552), mézzel (1613), szőlővel (1608., 1615).⁸⁵) Az erdélyi Királyi

katolikus lexikon. Főszerk. Főszerk. Diós István, szerk. Viczián János. VIII. Budapest 2003. 869. Vö. *Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából.* Szerk. Pál József – Újvári Edit. Budapest 1997. 324. Hunyadi Jánosnak 1453-as címerbővítésekor bátorságát és vitézségét már nem medvével, hanem oroszlánnal jelképezték, annak szerepeltetését avval indokolja az oklevél, hogy a hadvezér „vitéz harcokban való vérontása, oroszláni bátorsága miatt harcoló véres oroszlánhoz méltán hasonlítható”. Egy 1507. évi magyarországi címereslevél is az oroszlánt „a legvadabb és legnemesebb állatnak” (ferocissimum et generosissimum animal) mondja. R. Kiss I.: *Természetes ábrázolás* i. m. 56.; Szovák Kornél: Gersei Pethő János címerbővítő armálisa. *Turul* 83. (2010) 101., 103.

⁸¹ Az erősen kérdéses, hogy a magyarokon keresztül az obi-ugorok medvekultusza hatott-e a székelyekre. Az utóbbira magyarul lásd: Schmidt Éva: Az obi-ugor mitológia és a medvetisztelet. *Ethnographia* 101. (1990) 2. sz. 149–193.; Uő: *Medvekultusz.* Szerk. Sipos Mária. (Schmidt Éva Könyvtár 5.) Budapest 2011.

⁸² Radocsay Dénes: Gótikus magyar címereslevelek. *Művészettörténeti Értesítő* 6. (1957) 288., 292. (1418., 1454); Nyulásziné Straub É.: *Öt évszázad címere* i. m. 262., 17. rajz, 369., 17. sz. (1431), 265., 53. rajz, (1510), 70. (1517), 105., 269., 108. rajz (1631., 1563); <http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/cimereslevel-adatbazis/adatlap/28.>, 2656., 2807.; *Erdélyi Királyi Könyvek* i. m. 7.158. sz. (ezt, valamint még két Bethlen-kori medvés armálist dátum és jelzet nélkül idézi: Deme K.: Bethlen Gábor címeradományai i. m. 39.) Megemlíthető még, hogy egy 1564-es armálison egy oroszlán leharapott medvemancsot tart a szájában. <http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/cimereslevel-adatbazis/adatlap/2535.>

⁸³ Uo.; Balogh Gyula: Paulik Bertalan czimereslevele 1514-ből. *Turul* 29. (1911) 70.; DL 50 246. (1514); R. Kiss I.: *Természetes ábrázolás* i. m. 70–71.; Csoma József: *Abauj-Torna egyesült vármegyék monographiája*. I. *Abauj-Torna vármegye nemes családjai*. Kassa 1897. 394., VI. tábla, 27. ábra (a valószínűleg középkori címer); *Erdélyi Királyi Könyvek* i. m. 7.187. sz.

⁸⁴ Báthory Zsigmond Királyi Könyvei i. m. 1532. sz.; <http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/cimereslevel-adatbazis/adatlap/3128.>; *Erdélyi Királyi Könyvek* i. m. 6.154. sz.

⁸⁵ Nyulásziné Straub É.: *Öt évszázad címere* i. m. 55., 61., 68., 271., 132. rajz, 381., 132. sz. (1481., 1507., 1515., 1576), 263., 27. rajz, 370., 27. sz. (1437), 76. (1521), 268., 85. rajz; R. Kiss I.: *Természetes ábrázolás* i. m. 25. (1397., 1461); Radocsay D.: Gótikus címereslevelek i. m. 288. (1418); Csoma József: *A nemzeti címerek tanulmánya*. Budapest 1900. 21. (1402., 1424); Bárczay O.: *A heraldika kézikönyve* i. m. 8. (1424., 1491); <http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/cimereslevel-adatbazis/adatlap/11.>, 61., 88., 2899., 130., 1323. (1552., 1582.,

Könyvekben megőrződött címerleírásokban medve csak 15-ször szerepel a primer címerképen (Báthory, illetve Bethlen Gábor uralkodása alatt 5-ször, illetve 4-szer), és mivel nyolc állatfajtnál gyakrabban ábrázoltak,⁸⁶ még a címerállatok között is csupán mérsékeltnek mondható népszerűségnek örvendett.

A szívvel már ritkábban találkozhatunk a magyar címereken. Szívet átszűrő kardot tartó kart ábrázoló címet csak 1606-ból ismerünk, valamint címersisakban 1623-ból, koronából kinövő alak, illetve oroszán által kardra tűzött szívet 1569-ből, illetve címersisakban 1591-ből,⁸⁷ nyílvezzővel átlőtt szívet egy 1400 körülre, egy 16. század elejére datált, továbbá egy 1514. évi címeren,⁸⁸ egy kardot tartó kar alá festett szívet 1434-ből.⁸⁹ Az említett Királyi Könyvekben primer címeralakként szív csak háromszor tűnik fel, másodlagosan néhányszor (pontos számot azonban nem ismerünk).⁹⁰ Egy 1514. évi armális magyarázata szerint a nyílvezzővel átlőtt szív a hűséget jelképezi,⁹¹ de a székely címerben a karddal átszúrt szívet talán inkább harci trófeaként kell értelmezni, eképpen a kardra tűzött medvefejhez hasonló értelme lehetett.

Marosvásárhely tehát egy határozottan katonai jellegű címet kapott. Figyelembe véve, hogy a középkori városi pecséteken általában a tulajdonos egy megkülönböztető jelét,

1592., 1593., 1606., 1615); Áldásy Antal: *A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának címereslevelei*. III. Budapest 1937. 76. (1613); Erdélyi Királyi Könyvek i. m. 5.227., 5.317., 6.289., 13.90. sz. (datum nélkül idézi: Gyulai Éva: Báthory Gábor erdélyi fejedelem heraldikája. In: *Báthory Gábor és kora*. Szerk. Papp Klára – Jeney-Tóth Annamária – Ulrich Attila. Debrecen 2009. 75–76.; 1608., 1609., 1624). Más állatokat vadászatot ábrázoló vagy arra utaló címerképeken már ritkábban ábrázoltak, pld. lándzsával átszúrt vadkant (1514., 1519), lándzsával átszúrt, nyílvezzővel átlőtt, farkas által leterített (1517., 1544., 1546., 1608., 1523) vagy puskával célba vett szarvast (közöletlen évből). Kálmán Dániel: A szárnyas lótól a pegazusig. Heraldikai ízlés a Jagelló-kori Magyarországon. In: *Micae mediaevales. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. VI. Szerk. Fábián Laura et al. (ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola. Tanulmányok – Konferenciák 11.) Budapest 2017. 122., 124.; R. Kiss I.: *Természetes ábrázolás* i. m. 70–71.; Nyulásziné Straub É.: *Öt évszázad címere* i. m. 266., 66. (1523); [http://www.adatbazisonline.hu/adatbazis/cimereslevel-adatbazis/adatlap/1285., 2664., 159 \(1544., 1546., 1608\).](http://www.adatbazisonline.hu/adatbazis/cimereslevel-adatbazis/adatlap/1285., 2664., 159 (1544., 1546., 1608).)

⁸⁶ Összesen 567 erdélyi armálison fő címerkép egy állat (32%): oroszán (178-szor, 31%), farkas (49-szer, 9%), daru (34-szer, 18-szor ördaruként), párduc (30-szor), galamb (29-szer), sas (és turul vagy saskeselyű), szarvas (28-28-szor), hatyú (20, egyszer őrhattyúként), sólyom (14), (a fiókáit vérevel tápláló) pelikán (11-szer), „néhányszor feltűnik a vadkan, a bika és ökör, a dāmivad és ló (4-szer), a kakas, a páva, a róka”, tigris (3), orrszarvú, holló, örgőlya, strucc (2), karvaly kecske, hiúz (egyszer-egyszer), és általunk ismeretlen alkalommal, de bizonyára csak egy-két alkalommal a fogolymadár, függőcinke, fülemüle, fűrj, rigó, szarka, kanalas gém és pacsirta. Második címerkép 186 alkalommal volt állat (11%), legtöbbször, 127-szer (katona)ló, így medve vélhetően kevészer, különösen ha a fentebbi állatábrázolások számát is figyelembe vesszük. A Bethlen Gábor idején szerepeltetett címerállatok: az oroszán (23 alkalommal), farkas (10), galamb (8), daru (7), párduc (6), gólya, griff, sólyom (5-5), sas (4), strucc, szarvas, egyszarvú (3-3), bika, ló, kígyó (2-2), vadkan, róka, hatyú, pelikán és páva (1-1). Báthory Gábor idejében 101-szer (34%) fő címerkép egy állat: oroszán 29, farkas 14, párduc/leopárd 9, szarvas 5, galamb/gerle és daru/ördaru 7-7, sólyom 4, medve/medveláb 3, griff 3, egyszarvú 3, kígyó 2, ló (önállóan), ökör, róka, hatyú, kakas, karvaly és vadkecske 1-1 alkalommal. Gyulai É.: Bocskai-armálisok i. m. 24–26.; Deme K: Bethlen Gábor címeradományai. i. m. 37.; Gyulai É.: Báthory Gábor heraldikája i. m. 67.

⁸⁷ Gyulai É.: Bocskai-armálisok i. m. 34. (1606); Siebmacher i. m. Sós de Csorvás, Szilágyi II., Madas és Som családok címerei.

⁸⁸ Zepezsaner Jenő: Fejedelemségkori udvarhelyszéki címerekről. In: *Címer és pecsét a Székelyföldön. Tanulmányok*. Szerk. Mihály János. Székelyudvarhely 2012. 173–174., 248., 1–2. kép; Nyulásziné Straub É.: *Öt évszázad címere* i. m. 265., 55. sz.

⁸⁹ Radocsay D.: Gótikus címereslevelek i. m. 290.

⁹⁰ Gyulai É.: Bocskai-armálisok i. m. 26., 27.

⁹¹ R. Kiss I.: *Természetes ábrázolás* i. m. 57., 60. A szív máskor „a szeretet és a szerelem legfontosabb jelképe”, de egy 17. századi ikonográfiai munka szerint a barátság, a jó tanács, a lelkiismeret, jóakarát, ártatlanság, háztartási egyetértés és őszinteség szimbóluma. Bubryák Orsolya: Szív. In: *Magyar művelődéstörténeti lexikon* i. m. XI. 240–242.; *Magyar katolikus lexikon* i. m. XIII. 314–316.

legtöbbször a védőszentjét, egy vallási jelenetet, városrészt (legtöbbször a városi erődtítmény egy részletét), országcímert, foglalkozásra utaló eszközöket, a város nevére utaló alakokat vagy heraldikai alakokat (állatokat, főleg oroszlánt és sast, emberfejet vagy kart) ábrázoltak,⁹² feltűnő, hogy Vásárhely nem ezt a szokást követte, hanem egy nemesekre jellemző címerrajzot vett át, nyilvánvalóan azért, hogy e tekintetben biztosítsa a folytonosságot, egyúttal a korszakban nagy szerepet játszó „ösiségét”, vagyis a nagyobb régiséget is.

A vörös viaszpecsétnek legkésőbb 1463-tól ugyan nagyobb hitelessége volt a más színű pecséteknél (noha nem tudni, hogy ez pontosan miben is állt), ezzel szemben a XVII. század elején már csak inkább reprezentációs értéke lehetett: az irat kiállítójának a presztízsét növelte. Magyarországon legelőször az uralkodók nyomták vörös viaszba pecsétjeiket, és pedig gyűrűspecsétjeiket legkésőbb a 13. századtól (míg a titkos, illetve bírói pecsétjeiket az 1330-as évekbeli, illetve 15. század közepi megjelenésüktől fogva), őket a 14. század közepétől egyes főpapok követték, a 15. század elejétől pedig néhány főúr, 1498-tól Somogy megye is. A városok esetében legelőször Buda használt piros viaszt, a titkos pecsétes pátensek esetében legkésőbb 1326-tól, majd Pest, legkésőbb talán 1367-től, és kispecsétjéhez Visegrád legkésőbb 1378-ban, amely „uralkodói rezidenciának köszönhető kiváltság lehetett”, illetve Pest esetében az ahhoz való szomszédságnak. A városok esetében a vörös viasszal való pecsételés nagyobb mértékű elterjedésre az 1450-es évekig kell várni (amikor a Kassa, Körmöcbánya és Pozsony által kapott oklevelek szerint a kiváltságot Buda mintájára kapták).⁹³ 1533-ig összesen 13 város kapta meg ezt a jogot, és pedig általában a legelőkelőbbek,⁹⁴ a vásárhelyi kiváltságlevél kiállításának idejére vélhetően már mindegyik vagy majdnem mindegyik szabad királyi város (1600-ban Várad is),⁹⁵ de hogy a 16. században nem osztották gyakran e kegyet, az is jelzi, hogy adományozását a Habsburg fennhatóság alatti Magyarországon még a bárói címet adományozó diplomákba is szükségesnek tartották beírni.⁹⁶ (Vásárhely egyébiránt 1616 előtt, legkésőbb 1564-től, a természetes színű viasznál előkelőbbnek tekintett zöld viasszal pecsételt.⁹⁷)

Az 1616 előtti pecsételési gyakorlatának megfelelően a város két pecsétnyomót vésetett: legkésőbb 1628-ban a 25–26 mm átmérőjű nagyobbik pecsétnyomót⁹⁸ (ekkor ugyanis egy

⁹² Darvas Mihály: *Középkori városaink címereinek eredete és fejlődése*. (Palaestra Calasanciana. A piaristák doktori értekezései az 1932. évtől. 39.) Budapest 1942.; Gyulai Éva: Városcímer. In: *Magyar művelődéstörténeti lexikon* i. m. XII. 329–330.

⁹³ Ifj. Szentpétery Imre: A vörös viaszpecsét bizonyító ereje a középkorban. In: *Emlékkönyv Szentpétery Imre születése hatvanadik évfordulójának ünnepére*. Budapest 1938. 443–444., 450–452.; Kumorovitz L. B.: *A magyar pecséthasználat története* i. m. 47., 53–54., 74–75., 77., 83.; Uő: Mátyás király pecsétjei. *Turul* 46. (1932) 13.; Simon Zs.: Gabriel Bethlen i. m. 171.

⁹⁴ Kubinyi András: „Szabad királyi város” – „királyi szabad város”? *Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv* 1. (2006) 60–61.

⁹⁵ Vö.: „mindegyik város megkapja végül a vörös pecsételés jogát”. Csizmadia Andor: *A magyar városi jog. Reformtörékvések a városi közigazgatásban*. Kolozsvár 1941. 91. Váradra lásd: Palugyay Imre: *Magyarország történeti, földirati s állami legújabb leírása*. II/1. Pest 1853. 298.

⁹⁶ Pálffy Géza: Utak az arisztokráciába – bárói címszerzők a 16. századi Magyar Királyságban. In: *Arisztokrata életpályák és életviszonyok*. Szerk. Papp Klára – Püski Levente. (Speculum Historiae Debreceniense. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete Kiadványai 4.) Debrecen 2009. 10., 11., 16.

⁹⁷ RNL Szeben Megyei Hivatal, Szebenszék és -város levéltára, Középkori oklevelek, U V. sorozat, 1335. sz.; *Királyi Könyvek* i. m. 1201. sz. (1590).; *SzOkl* IV. 177. (1608). Egy 1576-ban kelt városi oklevélen ellenben zöldesbarna színű a pecsét: lehet, hogy idővel megsötétedett a viasz, vagy ismeretlen okból tkp. természetes színű viaszt használtak, de az is elképzelhető, hogy a színezőanyagokat nem adagolták jól. RNL MMH MvhLvt AP, 25. sz.

⁹⁸ A nagyobbik pecsét tipáriumának, ill. lenyomatának képe: A kód. Bethlen 1613. [*Kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban, 2013. november 12. – 2014. február 2.* Szerk. Kiss Erika – Oborni Teréz.] Budapest 2014. 124., ill.

vásárhelyi oklevélben a „városunk öregbik pecsét”, „sigillum civitatis major [...] in cera rubra impressive communitas” van említve⁹⁹), amelynek legkorábbi lenyomata csak egy 1768-ben kiállított iraton ismert, és ennek alapján 18. század elejére, illetve közepére volt datálva.¹⁰⁰ A 21–22 mm átmérőjű második, az előző gyakorlat alapján minden bizonnyal bírói pecsét vésésének jogával a kiváltságlevél megszerzése után már eléggé későn élt Marosvásárhely, hiszen a fentmaradt pecsétnyomó oldalán levő 1620. évszám az elkészítésének esztendejét jelzi, különösen, ha ugyanott még az akkor hivatalban levő bíró neve is olvasható.¹⁰¹ Ez a négy éves késedelem talán annak köszönhető, hogy a tanács bizonyára lehetőleg minden anyagi forrását a város erődítményének építésére fordította,¹⁰² ugyanakkor arra is utal, hogy a tanácsban nem tulajdonítottak életbevágó fontosságot a második pecsétnek (1620-ig bizonyára továbbra is a régivel éltek).

A kiváltságlevél harmadik pontjában Bethlen a városlakóknak megengedte, hogy a települést erődítményekkel lássák el, azokat ágyúkkal és más hadi eszközökkel felszereljék és puskarporos malmokat építsenek. Ennek az intézkedésnek a jelentősége abban rejlik, hogy a középkorban a „falakkal való övezés [...] a városjelleg egyik fő kritériuma volt”, habár Magyarországon „a fallal övezett város nem mindig szabad, a szabad város sem mindig királyi”.¹⁰³ A vár építésének engedélyezésével 1616-ban Bethlen egyrészt tulajdonképpen csak megerősíti az előző uralkodók beleegyezését. Erődítmény emelése ugyanis uralkodói engedélyhez volt kötve,¹⁰⁴ amint erről a vásárhelyi erődítmény felhúzásában kulcsszerepet játszó Nagy Szabó Jánosnak a fia, a krónikáíró Ferenc többször is említést tett: az építkezés megkezdésekor „nem is tudták az uraim [ti. a városi tanácsosok], [...] efféle erősséget hogy a fejedelem akaratjából és privilegiumával szoktak elkezdni”, de miután erről tudomást szereztek, valamikor a 1603 szeptemberi diéta után, de legkésőbb 1604 februárjában, a városiak kértek és kaptak is egy ilyen iratot Bastától.¹⁰⁵ (Aki az

Pál-Antal S.: *Maros-széki intézmények* i. m. X. tábla, 6. kép; Uő: *Sigiliile* i. m. 270., 46. kép, VIII. tábla, 6. kép; Uő: *Székellyföldi pecsétek* i. m. 91., XXVI. tábla, 6. kép. (18. századi iratokon megőrződött egy 30 mm átmérőjű pecsét lenyomata is, amelyet Bethlen után készíthettek. Uo. 91.; Uő: *Maros-széki intézmények* i. m. 200.)

⁹⁹ *SzOkl* VI. 82., 86., 87.

¹⁰⁰ Pál-Antal S.: *Maros-széki intézmények* i. m. 200., 226.; Uő: *Sigiliile* i. m. 269–270.; Uő: *Székellyföldi pecsétek* i. m. 90.

¹⁰¹ Pál-Antal S.: *Maros-széki intézmények* i. m. 200., 226.; a pecsétnyomó és a pecsétlenyomat képe: Uo. X. tábla, 2–5. kép; Uő: *Sigiliile* i. m. VIII. tábla, 3–5. kép; Uő: *Székellyföldi pecsétek* i. m. XXVI. tábla, 4–5. kép, és talán Uo. XXVII. tábla, 1–2. kép.

¹⁰² Egy pecsét elég sokba is kerülhetett: 1622-ben „néhány” fejedelmi pecsét elkészítéséért Körmöcbányán 50 forint jutalmat adtak a vésnököknek, 1630-ban Brandenburgi Katalin egy pecsétjének metszéséért 36 forintot fizettek Kolozsváron, a „cancellariara valo egi öreghez ezüst peczet”-ért 35 forintot. Kovács András: *Pecsétek vallomása: Bethlen Gábor fejedelem pecségeiről. Korunk* 12. (2001: 7) 27–37. Az erődítményre lásd alább.

¹⁰³ Kubinyi A.: „Szabad királyi város” i. m. 54–55.

¹⁰⁴ Horváth Richárd: Várak és uraik a késő középkori Magyarországon. Vázlat a kutatás néhány lehetőségéről. In: *Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére*. Szerk. Neumann Tibor – Rácz György. Budapest–Piliscsaba 2009. 63–104.; Uő: Váráépítés engedélyezése az Árpád-kori Magyarországon. In: *Várak nyomában. Tanulmányok a 60 éves Feld István tiszteletére*. Szerk. Terei György et al. Budapest 2011. 79–93. Az 1565-os országgyűlés úgy határozott, hogy „senki ő felsége engedélme nélkül új erősséget vagy kastélyt ne csinálhasson”, és ennek megfelelően Bethlen 1618-ban a váradi vár körül elővédmű építésére ad engedélyt és utasítást. *EOE* II. 288.; Oborni T.: A fejedelemség-kori várostörténet i. m. 142.

¹⁰⁵ Nagy Szabó Ferenc emlékirata i. m. 164. Basta engedélyre: „És mivel a fejedelmek annuenciája nélkül senki sem csinálhat efféle épületeket [azaz erődítményeket, NSZF szavaival kastélyokat], tőle levelet az immunitásra és építésre kértek, melyet örömezt a jámbor [ti. Basta] megadott.” Uo. 155. (Bastának a vár építésére vonatkozó „privilegium”-át Bocskainak is említették a város küldöttei, aki egyébként meg is kérdezte őket: „Ha [!] eddig volt-e privilegiumotok rolla, hogy építhessetek?” Uo. 165.) Ezen engedély felső kronológiai határa egy 1604 februári városi irat azon szövegrészeiből deríthető ki, amelyek szerint „az kastelnak epwletire es abban ualo eggiessege

elején még csak a hajdúk által felégetett templom és iskola kastély formában való újjépítését és restaurálását engedélyezte, de lehet, hogy csak hallgatólagosan, amikor 1603 januárjában a nemeseknek meghagyta, hogy ők is vegyenek részt a munkálatokban.¹⁰⁶ A történethez az is hozzátartozik, hogy a székelyek az említett 1603. évi országgyűlésen azt állították, hogy törvényeik tiltják a székelyföldi várépítést, fenyegetőztek is, hogy nem engedik a kastély építését, le is akarták azt rombolni, de végül elálltak ettől a tervüktől, bizonyára jórészt a vásárhelyiek által pártfogásukra megkért nemesek ellenkezésének hatására, de szerepet játszhatott a nemesek azon ellenvetése is, hogy a vásárhelyi erődítmény a háromszékiekhez hasonlóan „kicsiny”, és szintén létező veszély kivédésre szolgál.¹⁰⁷) Basta Erdélyből való távozása után Bocskai fejedelemhez is útnak indítottak egy küldöttet, „hogy nem csak a vár csinálására való privilegiumot adjon, hanem [...] conferáljon valamit, hogy építhessük az elkezdett munkát.” Az uralkodó „örült azon, hogy a város nem csak megmaradt, hanem épül is. Igen javallotta és dicsérte, hogy magyarok lévén, mint a szászok igyekeznek, hogy nekik is erősségük legyen.” A várépítési kiváltság tekintetében azt mondta: „Abban is kedveskedem jó szívvel. De afféle levélnek ország és tanács consensussából kell adatni, s még pedig publicáltatni is, hogy ha legjobb módon akarjátok lenni.” Emiatt a kiváltságot a nemsokára tartandó erdélyi országgyűlésen ígérte megadni, de addig is kiállított egy várépítése vonatkozó, számunkra ismeretlen tartalmú oklevelet. „És Bethlen Gáborig avval voltunk”, zárta az engedélyezés történetét a kortárs krónikás.¹⁰⁸

Elképzelhető tehát, hogy a privilegium előbb említett pontjával a fejedelem csak megerősítette vagy meghosszabbította elődei engedélyét, és ha ténylegesen ez történt, akkor itt lényegében csupán az első országgyűlésén tett ígérte tartotta be, amikor megfogadta, hogy a rendek, „kerített és mezővárosok [...] régi és legitime emanált priuilegiomokban, donatiójokban, annuientiákban, inscriptiókban megtartatnak”.¹⁰⁹ A városlakók a munkálatok további legalizálásában voltak érdekeltek, amire annál is inkább szükségük volt, mert, mint láttuk, a székelyek a század elején már tiltakoztak a várépítés ellen. Most tárgyalt intézkedésével Bethlen Gábornak az erődítési munkálatok mihamarabbi befejezése lehetett a közvetlen célja, amitől 1616-ban még távol álltak, hiszen ez csak 1658-ban következik be (tudni kell, hogy az 1602-ben elkezdett várépítés 1605 és 1611 között, de későbbi években is szünetelt.¹¹⁰) A városi védmű támogatása Bethlen hadi politikájába, konkrétan Erdély erődítésének nagyobb léptékű és mértékű, részben meg is valósult fejedelmi tervébe illeszkedik, aminek kigondolására és végrehajtására az országra változó mértékben, de lényegében állandóan leselkedő oszmán és Habsburg veszélyen túl főleg a tizenöt éves háború nagyarányú, Erdélyen is végigseprő pusztításai adhatták a végső lökést (amiként városunk ekkor történt kétszeri kirablása és felégetése miatt határozták el megerősítését annak lakói.)¹¹¹ A kortársak, köztük Nagy Szabó

feiedelmwnktwl autoritast es instructiot impetraltunk”, illetve amely szintén azt állítja, hogy a kastélyt a fejedelem engedelméből építették. Pál-Antal S.: *Marosvásárhely jogszabályai* i. m. 48., 55. A vár építéséhez köthető 1603–1604. évi eseményeket ismerteti: Soós Zoltán: A marosvásárhelyi vár építéstörténete. In: *Marosvásárhely történetéből*. [Szerk. Pál-Antal Sándor – Szabó Miklós.] Marosvásárhely [1999]. 103.

¹⁰⁶ scholam [...] et templum in statum formamque castelli [...] reaedificare, restaurareque. *SzOkl* VI. 3–5.

¹⁰⁷ Nagy Szabó Ferenc memoriáléja i. m. 152–154.

¹⁰⁸ Uo. 164–166.

¹⁰⁹ *EOE* VI. 359.

¹¹⁰ Soós Z.: A marosvásárhelyi vár i. m. 91–107. Az 1602 és 1616. közötti időszakra lásd: Uo. 91., 96., 98–104.

¹¹¹ A Bethlen-kori várépítkezésekre, erődítési munkálatokra lásd: Kovács András: *Késő reneszánsz építészet Erdélyben 1541–1720*. Budapest–Kolozsvár. 2003.; Uő: Bethlen Gábor fejedelem és székvárosa. In: *Bethlen Erdélye* i. m. 400., 635–636.; Sófalvi András: A Székelyföld határvédelme Bethlen Gábor korában. In: *Bethlen Erdélye* i. m. 675–686.; Papp K.: Várad i. m. 537–540.; B. Szabó János: Bethlen Gábor hadai a harmincéves háborúban. A kora

Ferenc szerint a háborús pusztításokat nem kis mértékben a várak és városfalak csekély száma tette lehetővé. Különösen szenvedélyesen és hosszasan ostromozza a védművek hiányáért az erdélyi fejedelmeket és városokat Szamosközy (lásd a mellékletet).¹¹² A krónikaíró epébe mártott tollal írt bírálatát, műve egyik példányának szélén olvasható bejegyzések tanúsága szerint, maga Bethlen Gábor is olvasta.¹¹³ A történelem és Szamosközy által feladott leckét a fejedelem megértette, és erejéhez mérten igyekezett is elvégezni az általuk kirótt feladatot: nagyarányú erősítési munkálatokba kezdett, várakat, városfalakat és -bástyákat épített és építtetett, ezek felhúzását ösztönzte, támogatta, és annak jogi háttérét biztosította.

A kiváltságlevél negyedik szakasza megerősítette a város régi törvényeit és szokásait, továbbá megengedte, hogy a marosvásárhelyiek a többi szabad királyi városok kiváltságait, szabadságait, jogait, törvényeit és szokásait élvezzék, azaz a települést szabad királyi városi rangra emelte.

Az ötödik pont azt szögezte le, hogy a városban lakó nemesek és utódaik személyükben megtarthatják nemességüket, de a város kiváltságaival nem szegülhetnek szembe, őket a közterhek viselésére kötelezte, végül városi ingatlanjaikat a város hatósága alá rendelte. A városiak mindig törekedtek arra, hogy a körükben élő nemeseknek is ugyanolyan kötelezettségei legyenek, mint a többi városi lakosnak, és hogy kiváltságaikra hivatkozva ne vonják ki magukat a közterhek viselése alól.¹¹⁴ Ezt kívánták a marosvásárhelyiek is, igyekezetüket azonban csak rövid ideig koronázta teljes siker. A kiváltság megszerzése után tudniillik nem sokkal a város vezetősége a nemeseknek „egyéb adófizetésre, közre való szolgálatokra kezdette erőltetni a városon exemptióban lévő házaktól, nem amelly residentiajok az erősségben vagyon”, az utóbbiak tiltakozására pedig a fejedelem június 10-én azok javára döntött: megparancsolta a vásárhelyi vezetőségnek, hogy az ottani nemeseket „nemes szabadságokban, exemptiojokban semmi úton megháborítani, marhájokban megkárosítani, adózásra, városi szolgálatra erőltetni ne merészelje, hanem engedje úgy, mint ez idig, ezután is abban békeességesen nyugodni; ami az erősségben lévő házakat illeti, ők is az erősség körül való épületekből és egyéb ahhoz tartozó szolgálatokból ki nem vonszák magukat.” Lépését avval indokolta, hogy „in praejudicium juris alieni privilegiumot nem adtunk, előbbeninek tudván az ő exemptiojokat a mi tőlünk adatott privilegiumnál, qui autem prior est tempore, potior est etiam jure, azt szokták mondani, sőt ők is fegyverekkel, vérek hullásával azért szolgálnak mi nekünk és az országnak, kiért szabadságokban őket is megtartván, nem akarjuk, hogy megháboríttassanak”.¹¹⁵ A polgárok azonban nem nyugodtak bele a számukra kedvezőtlen fordulatba, egyszerűen nem vették figyelembe az új határozatot. A nemesek sem hagyták ám magukat, és Angyalos János ítélmestert is a maguk oldalára állítván másodszor is bepanaszolták a várost a fejedelemnél, aki

újkori hadügyi fejlődés Kelet-Közép-Európában: az Erdélyi Fejedelemség példája a XVII. század első felében. *Hadtörténelmi Közlemények* 126. (2013) 984. Marosvásárhely pusztítására és megerősítésének motivációjára lásd: Soós Z.: A marosvásárhelyi vár i. m. 89., 98–100.; Pál-Antal S.: *Marosvásárhely története* i. m. 43–45., 66–67.

¹¹² Szamosközy István: *Erdély története (1598–1599, 1603)*. Ford. Borzsák István, vál., bev., jegyz. Sinkovics István. („Pro Memoria”) Budapest 1981. 321–322., 339–341., 435–447.

¹¹³ Bethlen lapszéli feljegyzéseire lásd: Uo. 521., 233. jz., 522., 238–239., 242., 244. jz., 523., 247., 250., 253., 255. jz.

¹¹⁴ Benkő E. – Demeter I. – Székely A.: *Középkori mezőváros* i. m. 31–32.; Pál-Antal S.: *Marosvásárhely története* i. m. 98–101.

¹¹⁵ RNL MMH MvhLvt AP, 141b, 143a. Kiadása: Maros Vásárhelyt illető oklevelek. Bethlen Gábor idejéből. *Hon és Külföld* 1. (1841) 281. (jún. 11-i dátummal). Idéz belőle: Pál-Antal S.: „Szép privilegiumokkal” i. m. 42. A „Qui prior est tempore, potior est iure” elv VIII. Bonifác egy 1299. évi dekretálé-gyűjteményében tűnik fel. *Liber sextus decretalium D. Bonifacii papae VIII suae integritati vna cum Clementinis & Extrauagantibus, earumque glossis restitutus*. Romae 1582. 833–834. (De regulis iuris, regula nr. 54.)

„nem kicsiny megbántódással” vette tudomásul, hogy megsértették a nemesek ottani házaiknak a város összes kiváltságánál régebbinek mondott szabadságát, amelyek „minden adótól, circálástól, dolgozástól, szállótartástól és egyszóval minden városon való tereh viselésétől egészen és teljességgel immunisok”. 1616. augusztus 15-én ismét abból indulva, ki hogy „in praejudicium juris alieni se nem adhatunk se nem adtunk kegyelmeteknek privilégiumot, előbbennek tudván az övékét lenni a kegyelmeteknél, qui autem prior est tempore, potior est etiam jure, a haza törvénye szerint”, úgy határozott a fejedelem, hogy a nemesek tekintetében a kiváltságlevél csak a kerített városrészban legyen érvényes: a nemesek adót kell fizessenek az ott levő házaik után (évi három forintot) és „készek [...] ha mikor valami dolgok a várhoz kívántainak, abban is segítséggel lenni”, egyébként mentesek egyéb szolgálatok teljesítése (más adók fizetése, a város érdekében végzendő különféle munkák végzése) alól.¹¹⁶

A kiváltságlevél utolsó pontja már érthető módon nem gerjesztett semmiféle ellentétet, mivel abban Bethlen Gábor a vásárhelyieket a dézsmafizetés tekintetében az „előbbi” állapotában hagyván, a bortized kivételével mindenféle dézsmát a városnak adományozott. A korábbi állapotokra vonatkozóan ismét Nagy Szabó Ferenc világosíthat fel bennünket, aki szerint valamikor 1604 és 1606 között Bocskai fejedelem azon kérdésére, hogy a településnek van-e valamiféle tizedtartozása, a város küldöttei azt válaszolták, hogy „nincsen bor dézmánál egyéb, mert búza dézsmát nem szoktunk adni.”¹¹⁷ (Mindazonáltal elvileg elképzelhető, hogy az említett dátum és 1616 közötti időpontban a boron és búzán kívül további haszonállatokat és -növényeket tettek tizedkötelessé, és ennek valamelyest alapot adhat a privilégiumnak a tizedmentes állatokat és növényeket felsoroló része, valamint hogy 1614-ben „mindenféle veteményeknek” tizedéről kapott parancsot a város, amint fentebb említettük.) Ez az előnyös helyzet avval függhetett össze, hogy a székelyek a dézsma tekintetében is bizonyos kiváltságokat élvezhettek, mert úgy tűnik, hogy ezirányú terheik az átlagosnál kisebbek voltak, noha a hiányos és néha egymásnak is ellentmondó információkból nem rajzolható meg egy világos kép.¹¹⁸

Magyarországon a városok egy része – de figyelemreméltó módon nem az összes szabad királyi város – már a középkorban abban a kiváltságos helyzetben volt, hogy plébánosaik az egész tizedet megkapták; a többi település plébánosai csak a dézsma egy részét, általában negyedét, hatodát vagy nyolcadát, esetleg tizenhatodát.¹¹⁹ A szabad királyi városokkal

¹¹⁶ RNL MMH MvhLvt AP, 143b–c sz. Az oklevél kiadásai: Benkő K.: *Marosvásárhely leírása* i. m. 69–71., 5. jegyz.; Fodor István: *Bodor Péter a székely ezermester. Várépítés a székely főváros védelmére. Borsos Tamás a várépítő főbíró, erdélyi diplomata. Monográfia.* (Krónikás Füzetek 9–10.) [Marosvásárhely] 1936. 20–22.; Maros Vásárhelyt illető oklevelek i. m. 281–282. (egy 1797. évi, az előbbi munkákban kiadott oklevélről helyenként eltérő szövegezésű átiratból). Az eredeti alapján ismerteti a levelet és idéz belőle: Pál-Antal S.: „Szép privilégiumokkal” i. m. 45.

¹¹⁷ Nagy Szabó Ferenc memoriáléja i. m. 165.

¹¹⁸ Nemesként a székelyek eredetileg nem kellett dézsmát adniuk, de – ha valóban így volt – Mátyás korában már repedések jelentek meg ezen kiváltságukon, és 15–17. századi adatok szerint is „nyoma van annak, hogy egyes termények, illetve az állatszaporulat után a székelyek is fizettek dézsmát.” 1622-ban ellenben maga Bethlen mondta azt, hogy a székely jobbágyok az adóhoz hasonlóan nem fizetnek tizedet, nem is katonáskodnak, „mindenféle terhet csak az kevés lófő és veres drabant szabad székely supportál”, amely terhekből az irat csak az adófizetést és katonáskodást nevesített, a tizedfizetést nem. *EOE VIII.* 104–105. (említi Demény L.: Bethlen Gábor székely politikája i. m. 30.) Az 1653. évi Approbaták már be is cikkelyezték a székelyek tizedmentességét. A kérdésről részletesen lásd: Csizmadia A.: *A tized Erdélyben* i. m. 48–49.

¹¹⁹ Kubinyi András: Egyház és város a késő középkori Magyarországon. In: Uő: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon.* (METEM Könyvek 22.) Budapest 1999. 289., 293. A középkorban nem bírta a tizedet pld. Buda, Bártfa, Eperjes, Nagyszombat, Kassa és Kolozsvár városa. Uo. 293.; Fügedi Erik: Középkori magyar városprivilégiumok. In: Uő: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról.* Budapest 1981. 304–305.; *Adatok a dézsma adminisztrációjához* i. m. 53.

összehasonlítva Vásárhely tehát a tized tekintetében ugyan jelentős, de nem a legnagyobb kedvezményeket élvezte, a kiváltságlevél pedig csupán tartósította ezt az előnyös állapotot.

Az 1616-ban adományozott kiváltságok áttekintése után arra is lehetne gondolni, hogy azok közül a városfalakra vonatkozó a szabad királyi városi rang adományozásába tulajdonképpen már belefoglaltatott, így jórészt csak annak magyarázó mellékletének lehetne tekinteni, külön szabadságnak nem. Az oklevélnek a pecsét- és ál-címeradományra, a vörös viasz használatára, a város régi törvényeinek és szokásainak a megerősítésére, a nemességre és a dézsmaadományra vonatkozó kitételei azonban első látásra nem tűnhetnek a rangemelés szükségszerű velejáróinak, habár a 17. század elején egy szabad királyi városnak vélhetőleg „illet”, hogy legyen rendes, semmiféle gondot fel nem vető pecsétje és címere, többségük maga élvezte a tizedét, és elképzelésünk szerint státuszával elvileg nem fért össze, vagy legalábbis nem kellett volna összeférjen, hogy a kiváltságait a városban érvényesítő, oda zárványként beékelődő nemesség megbsontsa a városnak az összes lakosai feletti érvényesülő joghatóságát.

Azt hisszük, hogy a 17. század eleji Erdélyben úgy tekintették, hogy a privilégiumban felsorolt mindegyik szabadság nélkülözhetetlen egy szabad királyi városnak (vagy minimum szüksége van), ami nem jelenti azt, hogy mindezek elégségesek is voltak ehhez a ranghoz. Minden bizonnyal ehhez még egyéb kiváltságokkal kellett rendelkezzen egy település (pld. vásártartási joggal, a vármegye vagy székely szék bírói joghatósága alóli immunitással, talán vámmmentességgel), de – ha ez valóban így volt – Marosvásárhely 1616-ban nyilván már kellett bírja azokat (a zárójelben felsorolt hármat már megkapta¹²⁰), ezért értelemszerűen már nem íratta be az oklevélbe, legfennebb csupán tárgyuk említése nélkül megerősítette azokat, amikor az összes addigi kiváltságait egy általános értelmű mondattal megerősítette. Másképp fogalmazva 1616-ban már csak a rangemeléshez még hiányzó, vagy ahhoz szükségesnek tartott szabadságokat szerezték meg (képletesen szólva a szabad királyi városiasság erődjének nagyobb hiányosságait pótolták, valamint kisebb lyukait tömték be, illetve helyezték fel a közvetlen gyakorlati értékkel nem bíró, lényegében emlékezetpolitikai és dekoratív célzatú, továbbá presztízsértékű építési emléktáblát: erődítési engedélyre tettek szert, valamint a nemesség fölé kitejesztett joghatóságra és a városi dézsma egy részére, illetve a vörös viasszal való pecsételési jogára).

Mindezen szabadságok külön említésére és részletezésére azért lehetett szükség, mert a szabad királyi város ismérvei nem voltak kodifikálva, ami tág teret nyitott az – akár a város kárára történő – értelmezéseknek, és vélhetőleg ennek akarták elejét venni a vásárhelyiek. (Hogy ez a félelem nem volt alaptalan, azt jól mutatja a nemesekre vonatkozó kitétel már említett utólagos módosítása.)

Bethlen a kiváltságlevéllel szerintünk rövid távon egyrészt ösztönözni szerette volna a vár építését, másrészt pedig egy bizonyos mértékig talán kiváltani az uralkodók által a városerődítésekhez nyújtani szokott (de nem kötelező) anyagi támogatást¹²¹ – mivelhogy a fentmaradt források szerint erre a célra a város legfennebb csak a bordézsmaját kapta a fejedelemtől. 1605-ben vagy 1606-ban Bocskai ugyanis megígérte, hogy a város bordézsmaját,

¹²⁰ Vásárhely 1616 előtti szabadságaira lásd: Pál-Antal S.: *Marosvásárhely története* i. m. 28–30., 32–35., 45–49.

¹²¹ Pld. 1570-ben János Zsigmond a szebeni huszad három évi jövedelmeit a szebeni városfalak javítására fordíttatja. *Az erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei*. I. köt. 1569–1581. *János Zsigmond Királyi Könyve 1569–1570*. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közlése Fejér Tamás – Rácz Etelka – Szász Anikó. (Erdélyi Történelmi Adatok VII/1.) Kolozsvár 2003. 361. sz. Középkori adatok: Entz Géza: *Erdély építészete a 14–16. században*. Kolozsvár 1996. 238., 253–254., 298., 333., 335. (Egy ismeretlen döntéssel végződő kérdés: Uo. 401. Egy aranga-szerű indoklás 1485-ből: ciuitates et castra cetereque municiones illarum [szászsebesi] parcium propter frequentes Thurcorum incursiones fortificacione et municionibus magis quam in aliis locis regni [...] indigerent. Uo. 455.)

amikor abból a város majd törleszti az 1605-ben a rátóti Gyulaffy László főkapitánynak katonák zsoldjára adott 1136 forintot, az erődítmény építésére fogja szánni. Részben be is tartotta ígéretét, mert 1606 áprilisában erdélyi kormányzója, Rákóczi Zsigmond egy nem egészen világos értelmű oklevelében a vásárhelyi bordézmát egyrészt a vár erődítésére, másrészt a fentebbi összegnek a visszafizetésére rendelte.¹²² Egy ismeretlen időponttól kezdve legkésőbb 1616-ig tehát kézbe is kapta a bortizedet a város (mint láttuk, Bethlen ekkori adományában ugyanis a bordézmát a kincstárának tartotta vissza). A város eképpen megvalósuló nyeresége, ha egyáltalán volt, egyébként nem lehetett jelentős, ha arra gondolunk, hogy 1582-ben Déván a helységből az uralkodónak járó összes tized éves bérlete 120 forint volt, Tordán 215, Kolozsváron pedig 750 forint.¹²³ A fejedelem részéről jövő segítség mindenestre nem volt elég az építkezésekre, mert annak költségeit a város vezetősége a lakosokra kivetett adókból (is) fedezte. A minket itt érdeklő időszakból csak 1620-ból maradt fent ennek az adónak a számadása, amelyet a címe szerint januárban a tanácsurak a „kastély épületire” vetettek ki. Ekkor mintegy 600 forint folyt be, de ebből kb. 250 forintot látszólag más célra, legfőképp bor vásárlására fordítottak (ámbátor nem zárható ki, hogy a bort később eladták, és az így befolyó pénzt már valóban az erődítményre költötték).¹²⁴

Bethlen azonban minden bizonnyal nagyobb perspektívában (is) gondolkozott és hosszabb távra tervezett: a privilégium által nyújtott támogatással lényegében saját hatalmát is erősítette, hiszen Marosszék kiiktatásával közvetlen uralkodói függésbe vonta a települést, amelynek erősítésével ugyanakkor állama helyzetét is szilárdította, amint ezt egy oklevelében meg is fogalmazta: „jól tudjuk, hogy minden jól rendelt város privilégiumait meg kell erősítenünk, hogy ezekben fogyatkozást ne szenvedjenek, sőt velők hazájoknak állandó erősséget szerezzenek.”¹²⁵ Bethlennek Marosvásárhelyhez való viszonyulása egyébként egybevágott a többi székely mezővárosokkal kapcsolatos politikájával: egyfelől felkarolta azokat, akár a székely székek ellenében is, másfelől kárukra támogatta a nemeseket.¹²⁶

A vásárhelyieknek a fejedelemmel kapcsolatos attitűdje is ellentmondásos volt: a városnak hasznot hozó kiváltság ellenére a kortárs Nagy Szabó Ferenc kemény hangon kritizálta az uralkodót, mert úgy látta, hogy „Sok dolgot próbála Bethlen Gábor fejedelem, melyben mind a maga hasznát nézte inkább, nem az igazságot, melyben Erdélynek szinte úgy lett haszna a miben lett; de a miben kára lett, ugyan örökké való kára lészen.” Különösen a pénzrontása miatt haragudott rá, bizonyára elsősorban amiatt, hogy az neki 3500 forint veszteséget okozott, de azért is, mert a fejedelem „álnok hamissággal élván, más embereknek egész országszerte igen nagy kárt tudta szerezni; magának pedig hatalmas nagy kincset gyűjte”; Bethlen halála leírásakor egyébként egy szóval sem méltatja a fejedelmet (és Vásárhelyre való látogatásakor sem dicséri), és feltűnő módon 1616-nál meg sem említi a kiváltságlevelet; igaz, amikor arról írt, hogy a Bocskai által ígért várépítési engedélyt végül Bethlen adta meg, el kívánta még mesélni, hogy miképpen szereztek tőle „eröss és jó privilégiumot”.¹²⁷ Talán nem minden vásárhelyinek volt

¹²² Nagy Szabó Ferenc memoriáléja i. m. 165., 166.; RNL MMH MvHLvt AP, 87A sz.

¹²³ *Adatok a dézsma adminisztrációjához* i. m. 25., 27., 53., 64.

¹²⁴ A számadás kiadása: Pál-Antal S.: *Marosvásárhely jogszabályai* i. m. 325–340.

¹²⁵ Oborni T.: A fejedelemség-kori várostörténet i. m. 143.

¹²⁶ Demény L.: Bethlen Gábor székely politikája i. m. 44.; Balogh J.: Összetartó erők i. m. 261.; Uő: Bethlen Gábor és a székely városok. In: *Bethlen Erdélye* i. m. 587., 594.; Oborni T.: A fejedelemség-kori várostörténet i. m. 139., 146–147.

¹²⁷ Nagy Szabó F. memoriáléja i. m. 234., 236–237., 207., 172. A pénzrontásra lásd, a krónikából vett idézeteket is felhasználva: Buza János: Egy székelyföldi kalmár a nagy pénzrontásról. Marosvásárhelyi Nagy Szabó Ferenc visszaemlékezése az 1622. esztendőre. In: *Csaba királyfi elárvult népe. Székely konferencia 2009. október 2–3.*

rossz véleménye Bethlen Gáborról, vagy nem mindig, mert királlyá választásakor (1620-ban) a városi bíró meghagyta a szabócéhnek, hogy lövessenek örömhírt, ugyanakkor „Lön ő k[e]g[ye]lmeknek az is akaratjokkal, hogy örömkben lakozzanak.”¹²⁸ Ahhoz azonban még további kutatások szükségesek, hogy reálisabban tudjuk értékelni a nagy fejedelem és városunk viszonyát, azt például össze kellene vetni Marosvásárhelynek a többi erdélyi uralkodókkal volt, de mindaddig alapos vizsgálat tárgyát nem képező kapcsolataival, amely összehasonlításra így csak ezen alap kutatás elvégzése után kerülhet sor.

MELLÉKLET

Szamosközy István az erdélyi erődítések hiányáról¹²⁹

„De hogy a korunkbeli fejedelmek is milyen szorgalmasak voltak az építkezésben és az ország megerősítésében, kellőképpen tanúsítja az egész ország gondozatlan állapota, amelyben jómódú polgárok helyett mindenfelé csak koldusszegény népet, városok helyett falvakat, megművelt földek helyett pusztaságokat, emberek helyett vlahokat, falak helyett sövénykerítéseket, épületek helyett kalyibákat, állam helyett rút barbárságot szemlélhetünk. És miután a kincstárat a nép véréből és zsigereiből telehalmozták, szerzett kincseiket nem tudták másképp eltékozolni, csak úgy, hogy torkukra és hasukra, meg tisztos beszédben meg sem említhető testrészeikre pazarolták. [...]

Ezekben az időkben olyan volt a nemességnek és az egész erdélyi népnek az állapota, hogy nem egykönnyen tudták eldönteni: kihez forduljanak, hová legyenek, mit csináljanak. Mert a magyar nemességet és népet több oknál fogva kizárták a szász városokból, pedig az egész országban jóformán csak ezek vannak falakkal körülvéve és megerősítve. A folytonos háborúskodások miatt elviselhetetlen kenyérínség és szörnyű járvány is nyomorgatta a helységeket és a népeket. És mivel a szászok a magukfajta népséget befogadták városaikba, a környékbeli magyarságot már nem tudták, de nem is akarták bevinni falaik közé, nehogy még nagyobbra növeljék az éhínséget és az annál is kegyetlenebb járványt. A nem oda valókat mind eltávolították a csekély számú várakból is, amelyeket német őrséggel erősítettek meg, mivel a gabona roppant drágasága és a váratlan ellenséges betörések miatt így sem tudtak gondoskodni hosszabb időre elegendő élelmezésükről. De a szűk várak még akkor sem tudták volna befogadni a nagy tömeget, ha engedték volna. Így tehát, elesvén minden erősségtől, ahová az ellenség erőszakoskodása elől menekülhetett volna, a köznép nagy része a hegyek és erdők rejtekeibe húzódott sorscsapásoktól sújtott és harcra képtelen családjával együtt. Ki erre, ki arra menekült, ahová a szükség, nem óhajtasuk indította őket; próbáltak külső országokba vándorolni, miközben a járvány gyógyíthatatlan betegségekbe, az éhség elmondhatatlan ételek elfogyasztására kényszerítette őket.

Nem lelkem vágya, hanem ennek a szörnyű nyomorúságnak az emléke készíttet akaratom ellenére is arra, hogy újból ostorozzam a magyar uralkodóknak és főrendeknek a tétlenségét, amely nagy-nagy gyalázatot és romlást hozott az országra. Mert kezdettől fogva oly nagymértékű, semmiféle káromlással eléggé el nem ítéltető, semmiféle megbélyegzéssel eléggé meg nem bélyegezhető hanyagságról tettek bizonyosságot, hogy óriási vagyonukból, melyet őseiktől örököltek, vagy még inkább – mint általában – a szerencsétlen nép verejtéke árán és zsigereiből

Szerk. Takács Péter. Debrecen 2009. 256–261.; Uő: Pénzforgalom és árszabályozás Bethlen Gábor uralkodása alatt. In: *Bethlen Erdélye* i. m. 489–496. Máshol is Bethlen Gábor „a maga korában gyűlölet és bálványozás keresztüztüzében állott”, „többben voltak azok, akik nem szerették, vagy egyenesen gyűlölték őt.” Makkai László: Bevezetés. In: *Erdély öröksége. Erdélyi emlékirók Erdélyről. IV. A fejedelem. 1613–1629.* Bev. Makkai László. Budapest é. n. V.; Nagy László: Bethlen Gábor a hadvezér. *Hadtörténeti Közlemények* 93. (1980) 379.; Uő: *Bethlen Gábor a független Magyarországért.* Budapest 1969. 88., 331.; Kónya Péter: Bethlen Gábor képe a felső-magyarországi szabad királyi városokban. In: *Bethlen Gábor képmása.* Szerk. Papp Klára – Balogh Judit. (Speculum Historiae Debreceniense 15.) Debrecen 2013. 181–189.; Szabó A. P.: A gyűlölt fejedelem i. m. 565–569.

¹²⁸ Kelemen Lajos: A marosvásárhelyi szabók számadáskönyveinek krónikás adatai. In: Uő: *Művelődéstörténeti tanulmányok.* I. S. a. r., szerk., bev., jegyz. Sas Péter. Kolozsvár [2006]. 207. Jeles alkalmakkor a középkorban is tartottak országos örömnapiakat, Pozsonyban pl. 1452-ben egy országos egyezség megkötésekor, 1503-ban egy királyi gyermek születésekor. Ortvy Tivadar: *Pozsony város története.* II/3. A város középkori háztartása, 1300–1526. Pozsony 1900. 381–282. Lehet tehát, hogy a vásárhelyi városvezető a lövést nem őszinte örömeiben rendelte el, hanem mivel egyszerűen arra a szokásjog kötelezte.

¹²⁹ Szamosközy I.: *Erdély története* i. m. 321–322., 339–341., 435–447.

szipolyoztak ki, még egy csekély kis hányadot sem voltak hajlandók városok építésére és várak erősítésére fordítani. Lehet, hogy oktalanságuk tette őket ennyire nemtörődömmé, hogy a békés állapot örökkévalóságában reménykedtek; talán a kapzsiság, mert kímélni akarták a felhalmozott pénzeket; talán a fényűzés, mert kincseiket egyéb, nem szükséges célokra fecsérték el; de ha bármi egyéb ok tartotta is vissza őket erődítmények építésétől, minden bizonnyal örök időkre gyalázatos és semmiféle bűnhődéssel jóvá nem tehető bűnt követtek el. Most ezekben a nyomorúságos időkben az ő tehetetlenségükért kell túlon túl is bűnhődni az utókornak, és csak a késő bánat tanította meg végre, de alaposan, hogy milyen fontos lett volna az ország védelme szempontjából falak és városok építése. Elcsépett közmondás, hogy a frígek későn térnek észhez, és csak verés után javulnak meg. Ó, bárcsak ők is most végre-valahára, annyi rettenetes verés után megokosodnának, és ha már azelőtt nem bizonyultak Prometheusoknak, legalább most, akármilyen későn, de mégis Epimetheusok akarnának lenni! De ezek a Sardanapalok tehetetlenségük mentségére a folytonos háborúskodásokat hozzák fel. Igaz; de hiszen annál inkább neki kellett volna látniuk az erődítés munkájának, és minél kegyetlenebb vész sújtott bennünket, annál szilárdabb védőhelyeket kellett volna készíteniük a csapás eltávoztatására; amint testünk védelmére láb- és mellvértet meg sisakot, teljes vértezetet kell felvennünk, úgy kellett volna az ország védelmezésére falakat, bástyákat, városokat az ellenséges erőszak ellenébe szegezni. De azt sem ismerem el, hogy a háborúk szüntelenül, megszakítás nélkül folytak. Hellyel-közzel mégiscsak voltak viharszünetek, aztán meg gondolniuk kellett volna a hazai szólásmondásra: nem akkor kell abrakoltatni a lovakat, mikor háborúba indulunk. De hát akár kedvező volt a helyzet, akár kedvezőtlen: egyik esetben jó alkalom, másik esetben jó ok volt arra, hogy erősségeket építsünk. Dido is akkor alapította Karthágót, amikor Iarbas veszélyeztette. Nagy Sándor sok háborút viselt, de közben még több várost épített. Romulusnak csak elég szűkös volt a kincstára, mégis nemcsak hadakozott Veii lakosaival, hanem Rómát is falakkal vette körül. Róma városának egész ifjúkora egyrészt háborúskodással, másrészt építkezéssel telt. A Makkabeusok korában a zsidók is egyik kezükben kardot, a másikban építőkövet hordoztak. Várakat építettünk – mondják. Itt-ott, elismerem, de azokat is magadnak, nem a közösségnek. Azokba a rablófészkekbe csak te rejtőzöl néhány latortársaddal, de a fegyvertelen népet, mely a te oltalmadra volna utalva, és amelynek a zsírjával hizlaltad magadat, kint hagyod, zsákmányul a martalócoknak. Nyilvánvaló, hogy minden vár, minden kastély csakis magánosok menedékhelye, nem a közösség oltalmazója; a köznek többet ártnak, semmint használnak; de az ilyen emberek szemében az efféle panasz sohasem kedves, sohasem üdvös, annál gyűlöletesebb. [...]

Fejedelmeink, nem átalom minden bűnnél kárhozatosabb tunyaságokat gyalázni. Békében nem építtetek falakat, melyeket háborúban használhattok, békében élvezhettek volna. Mint az oktan állatok, az ellenség csapását nem kőfalakkal, inkább öntestetekkel akartátok felfogni, hogy az ágyúk a melleket, ne a falakat szaggassák keresztül. Többet vártatok gondolkodásra képtelen jobbotok bizonytalan segedelmétől, mint a jól megépített falak biztos oltalmától. Fáj a lelkem, amikor leírom: olyanok voltatok, mint a rest állatok, amelyek, ha megkapják az abrakot, semmi egyebet nem kívánnak, eszükbe sem jut, hogy a múlttal, a jelennel vagy a jövővel törődjenek. A háborús erőszak ellen és a cselvetések ellen nem erősítettétek meg otthonaitokat falakkal. Így aztán – oltalom híján – a folytonosan támadó ellenség minden alkalommal zavartalanul öldökölt benneteket; de még most élő utódaitokat is szabad gyilkolásra vetettétek oda ti magatok a könyörtelen ellenségnek.

A jól megerősített és tisztos törvényekkel ékesített városokból és államokból csak tisztos és dicső dolgok származnak; akik ezeket megvetik és semmibe sem veszik, méltán mondatnak minden emberségtől elrugaszkodott barbároknak. Gondoljunk csak a város ékes voltára: ebből fakad az ifjak szép tehetsége, az öregek bölcsessége, a szabad művészetek tanulmányozása, a mesterségek finomsága, a választékos külső megjelenés: egyszerűan így születik minden szép és nemes dolog. Ezzel szemben a falusi fészkekben csak merő barbárságot, piszkot, tunyaságot, ostobaságot, elhanyagolt külsőt, paraszti elmaradottságot találunk: tisztára olyan embereket, akiket valamikor a görögök és latinok barbároknak, a későbbi századok pedig pogányoknak mondtak. Mi ékesíti tetszetősebben a várost és lakosait egyaránt, mint a gyönyörű épületek, égbe emelkedő tornyok és szilárd védőbástyák, az igazságos törvényekkel és a belőlük eredő tisztos erkölcsökkel egyetemben? Márpedig az igazán emberi és barbárságtól el nem rútított embereknél eleitől fogva mindig ez volt szokásban. A városok ékessége mindig együtt jár a lelki és testi ékességgel. És miként szép testben rendszerint szép lélek lakozik, azonképpen a szép városokban a testi külsőhöz igazodik a lelki alkat is. Láthatjuk: a mezei növények, cserjék és egyéb, műveléssel nem nemesített dolgok az emberi gondozás és művelés folytán finomabbak, tetszetősebbek, választékosabbak lesznek. A vad ízt, durvaságot, természeti bozontoságot, formátlanságot a kertekben és gyümölcsösökben kellő gondnal és szorgalommal jobba és szebbé lehet tenni. És ha ez így van a növényekkel és cserjékkel, akkor így van a testi-lelki szépségre nevelhető tehetséggel és szokásokkal is. Ez azonban a városok oltalma és támogatása nélkül sohasem lesz lehetséges. Mert az erdőlakó vlahok nemzetségéből született és inkább majmokra, semmint emberekre emlékeztető falusi parasztgyerekek is, ha egyszer udvari szolgálatba kerülnek, és ott szabad emberhez méltóan nevelkednek, mily hamar leteszik nemcsak rendezetlen, barbár erkölceiket, hanem arcuknak is azt a borzasztó, vad

kifejezését! Mily szépen levetkezik az otthoni mocskosságot! Ha megemberesednek, azt hihetjük róluk, hogy előkelő fejedelmi bölcsőből kerültek ki.

De a város ékességével együtt jár a polgárság biztonsága is. Mert ugyan mi máson fordul az állam épsége és biztonsága, ha nem a jól megerősített és híven védelmezett városokon? Ezekben elkerülhető az emberekre leselkedő sokféle veszedelem, biztonságosan őrzik a polgárok vagyonát s a különböző korú és nemű lakosok életét. Ha dühös ellenség támad, nem kell kockázatos és lealacsonyító menekülésre adnod a fejedet, nem kell erdők és barlangok mélyére rejtőznöd, nem kell azt tapasztalnod, hogy testedet fegyver járja át, javaidat hitvány martalócok hordják szanaszét, leányaid és feleséged testét meggyalázzák és megfertőzik, fiaidat szolgaságba hurcolják: márpedig, erdélyi magyarok, ezekben a veszett időkben ilyen, sőt még ezeknél is százszor gyalázatosabb dolgokat kellett elszenvednetek nem a törököktől vagy tatároktól, egykor esküdt ellenségeitektől, de mindenesetre sokkal emberségesebb ellenfeleitektől, hanem a magyarországi magyaroktól, tulajdon honfitársaitoktól és vérrokonaitoktól. Több mint ötven esztendeje mintegy biztos révbe fogadtátok törött hajójukat, a könyörületesség szépséges erényét, mindazt, amit csak a kegyesség és szeretet megkövetelhet, rájuk pazaroltátok, abban a reményben, hogy rengeteg jótéteményeteket egykor majd – ha nem is hasonló tettekkel – legalább szívből jövő hálával viszonzózzák: és most öléssel, pusztítással emésztenek benneteket. Tapasztalhattátok, szegények, hogy farkaskölyköt tápláltatok a kebleteken, kóbor kutyát tartottatok juhok tejével, kígyót melengettetek öletekben, vaddisznókat hízlaltatok korpamoslékkal: mindezek ellenetek fordultak, és kegyetlen fogaikkal marcangolni kezdték. Hogy őket és más hasonló rablók őrgöngését távol tudjátok tartani, régen városokkal és falakkal kellett volna megerősíteni magatokat, falakat kellett volna emelni a háborús vész elé, jól tudván, hogy nemcsak idegenek, hanem hazaiak, sőt még tulajdon fiaik is akárhányszor cselt vetnek atyjuk ellen, és elpusztítására törnek. Ti, erdélyiek, kezdettől fogva csak egyetlen módon szálltatok szembe az ellenséggel, csak egyetlen módon szoktatok védelmezni magatokat: nyílt ütközetben, kint a szabad mezőn vertétek vissza az ellenséget, és csak ritkán a megerősített városok oltalma alatt. Pedig meg kellett volna gondolnotok azt a gyakori esetet, amikor az emberi erő a nyílt mezőn nem tud megbirkózni az ellenség támadásával. A falak és erődítmények mögött a menedék és oltalom, ha nem akarunk mind egy szálig elpusztulni. Mi másért irtattak ki tövestül azok a népek, amelyeknek pusztá neve is alig maradt meg az írások emlékezetében, ha nem azért, mert erősségeiktől megfosztatván, ki voltak szolgáltatva az ellenség öldöklő dühének?

De ezek – az okatlan barmok módjára – inkább a mellüket szegezték szembe a hadiágyúkkal, nem kőből rakott falaikat, és ha vereség sújtotta őket, inkább a pusztulást választották, semmint hogy falakat húzzanak, és felfegyverkezzenek a hatalmas ellenség ellen. Egyetlen napon akár egy egész nép is az utolsó szálig elhullhat a sík mezőn, falak és bástyák védelme alatt viszont hosszú éveken át, több század elmúltával sem pusztul el. Városainkat annál is inkább meg kell erősíteniünk, mivel manapság már olyan rendkívüli ágyúfajtákat és lőfegyvereket találtak fel, melyeket a korábbi századokban hírből sem ismertek, és amelyek által az emberek élete váratlan pusztításoknak van kitéve. Meg azután: magánlakásainkat is csak akkor érezzük biztonságban, ha ajtókkal, kapuval, sövénnel, falakkal vannak körülvéve és bezárva; magatehetetlen és ostoba ember az, aki az ilyesmivel nem törődik, nem gondol. Hát akkor a várost, amely valamennyi polgár közös otthona, falak nélkül hagyjuk, minden jogtalankodás előtt tárva-nyitva? Tisztára örülség, ha egy-egy ember a sajátjáért aggódik, de a közösség az egésszel nem gondol. Ha azt mondjuk, hogy nem kell a városokat falakkal megerősíteni, úgy járunk el, mintha szántszándékkal keresnők az alkalmas helyeket az ellenség támadására és betöréseire, vagyis mintha önként kiszolgáltattánk magunkat és családunkat a rablóknak és gyilkosoknak. És mivel minden közösség előtt egyetlen cél lebeg: először a közösség, azután egyesek java, csak eszeveszett ember gondolkozhatik úgy, hogy mindenkinek egy bizonyos résszel kell törődnie, az egésszel senkinek; a magunk házát jól meg kell védeni, de már a várost hagyjuk csak falak híján, szántszándékkal tegyük ki az ellenség kényének-kedvének. Hiszen minden egyes polgár a közösség részecskéje, mint ahogy minden egyes ház része a városnak.

Azt hozzák fel ellenvetésül, hogy Jeruzsálemet, az egész Kelet legragyogóbb városát, Tróját, a legjobban megerősített ázsiai várost, az európaiak közül Rómát, azután Karthágót, Saguntumot, meg a földkerekség többi erősségét mind sokszor háborgatták, ostromolták, és végül lakosságukkal együtt elpusztították. Vagyis: nem is fontos, alapítanak-e városokat vagy sem, hiszen úgylát folytonos csapásoknak van kitéve valamennyi. Nem tagadom, hogy ez így is van. A városok is elpusztulnak, nemcsak a népek, csak hogy ezek gyorsabban, azok lassabban. A zsidókat is sok évszázaddal korábban kiirtották volna, ha Jeruzsálem nem tartóztatta volna fel olyan sokáig az asszírokat, médek, kaldeusokat és rómaiak fegyvereit, míg aztán egy végzetes csapás – mint minden emberi alkotásnak – ennek a városnak is véget nem vetett. Az emberi dolgok esendők, mivel csak az isteni állandó. Trója Paris és Heléna násza miatt a görögöket és barbárokat sújtó csapásokkal módot adott az *Ilias* megírására, végül mégis elpusztult, igaz, hogy tíz esztendeig tartó ostrom után, és úgy, hogy romjai sok ezernyi görögöt temettek maguk alá. Cadmusi győzelmet arattak a görögök: pusztítottak és pusztultak. A trójaiak bizony tíz óra leforgása alatt elhullottak volna a nyílt mezőn, míg a falak védelme alatt tíz álló esztendőn keresztül kitartottak, és kétséssé tudták tenni a görögök győzelmét. A görögök közül nemcsak Trója falai alatt pusztultak sokan, hanem még a város rombolása is

szörnyű bosszúval sújtotta őket, mert Trója feldúlása után úgyszólván egyetlen görög vezér sem tért haza szerencsésen: egyesek csak hosszas bolyongások után, mások más csapásokat szenvedvén. A rengeteg ellenség annyi támadása közepette már rég elenyészett volna az itáliai név is, ha az itáliaiak a városok bástyafalaival meg nem védelmezték volna testüket és nevüket. Legyőzték azután magát Rómát is, vagy egykor bizonyára úgy le fogják győzni, hogy nem lesz az, aminek mondják. Mert nem bizonyult örökkévalónak Jeruzsálem sem, amint a zsidók hitték, sem Róma, amint a hazug Venus ígérte fiának, Aeneasnak, hanem mindkettőt utolérte ugyanaz a vég, mint a többi várost. Karthágó sem tudta volna száz évnél is tovább feltartóztatni a rómaiak hatalmát fölöttébb bizonytalan kimenetelű háborúval, sem a volscusok kétszáz esztendőn át, ha nem rendelkeztek volna férfiakon kívül védőfalakkal is. A saguntumiak is, akik fegyvereikkel és falaikkal nyolc hónapig fárasztották Hannibált, egyetlen nap leforgása alatt elvesztek volna, és ha a rómaiak, akiknek oltalmában hiszékenyen annyira bíztak, nem hagytak volna hamarabb fel a hűséggel, mint a saguntumiak a kitartással, akkor Hannibál előtt sem nyílik meg az út és lehetőség Saguntum elfoglalására és Itália előzőnlésére. Pusztulásra vannak tehát kárhozható a városok is, de hamarabb az olyan népek, amelyeket nem oltalmaznak erősített városok.

Azután az ellenség elijesztésére is ajánlatos erődítményeket emelni, mert az ellenség nem meri oly könnyen megtámadni a fegyveres embert, mint a fegyvertelent. Az egyes katonák védőfegyvere a vért, pajzs és sisak, a polgárok közösségéé pedig a várfal. És miként a támadásra induló ellenség sok fegyvert és hadieszközt készít elő, hogy győzelmet arasson, a védekezni szándékozónak is számos védelmi berendezéssel kell rendelkezniük. A cannaei csata után Hannibál egész Itáliát elfoglalta volna, ha a városfalak nem akadályozták győzelmét. De bár Capuát hatalmába kerítette, Rómát már nem tudta elfoglalni, és így nem is lakomázhatott a Capitoliumon. Végül Itáliából is tulajdonképpen az el nem foglalt városok miatt kellett távoznia. Megdőngette ugyan Róma városának kapuit, de dolgavégezetlenül vonult el alóla. Vegyük azonban elő ezeknek a bajoknak az érzékeltetésére a hazai példákat, van éppen elég: Béla királyunk, miután a pogány tatárok sokasága egyszer legyőzte, megerősített városok nélkül való egész országát zsákmányul hagyta ott nekik, mintha egész Magyarországnak egyetlen nyaka lett volna. Mikor aztán idegen földre menekült, nemcsak országától fosztották meg a tatárok, hanem Frigyes osztrák herceg a javaiból is kiforgatta. Ha akár ő, akár mások valamennyit áldoztak volna falak építésére, egyrészt nekik maguknak nem kellett volna oly hirtelen idegenbe menekülniük, másrészt utódaiknak is volna hová húzódnuk, hogy védekezni tudjanak. Itt persze felhozhatják ellenünk a spártaiak példáját. Amikor ugyanis megkérdezték tőlük, hogy miért nem vették körül városukat falakkal, rámutattak a város fiatalására, és azt felelték: „Ezek a mi városunk falai.” Ez valóban nagyon szép mondás lett volna, ha bátorság helyett nem vakmerőség irányította volna tetteiket. Mert van-e oktalanebb dolog, mint ha valaki magabiztos vakmerőségében – akár a vadállat – odaveti magát az ellenség tömege elé, csupasz testét nem a közösség érdekében, hanem csak eszeveszett becsvágyának ösztönzésére veszedelemnek teszi ki, életét, ami nem is az övé, hanem hazájáé, elvakult merényletével időnek előtte és hiábavalóan vesztegeti? Ha valaki páncélt ölthet és pajzsot ragadhat, miért tárja csupasz mellét a dühöngő ellenség elé? Ha falak mögül védelmezheti népe javát, miért kockáztassa meggondolatlanul kívül a falakon? Mert a spártaiaknak ezek a híres falai, amikor a thébaiak Epameinondas vezérlete alatt legyőzték és szétverték őket, nemcsak magukat, hanem egész államukat is tönkretették, és zsákmányként az ellenségnek hagyták. Később ugyanezek a spártaiak, miután több vereség megokosította őket, üdvös gondolattal először csak egyszerű árokkal, majd amikor Cassander támadását várták, kőfalakkal is körülvették városukat, pedig azelőtt azzal dicsekedtek, hogy elegendő oltalom számukra fiataláguk hűsfala. Ha idejében cselekedtek volna így, sok-sok csapást elháríthattak volna a fejük felől. És ha a mi magyarjaink ugyanezt tették volna, nem vesznek erőt rajtuk oly könnyen a durva vlahok, a förtelmes rácok, a magyarországi kondások és juhászok; nem kellett volna elszenvedniük javaik széthurcolását, övéik lemészárlását és a sok egyéb szörnyűséget. A férfiakkal és fegyverekkel megerősített városok kellőképpen megfékeztek volna ellenségeik dühöngését.

Ti pedig, Magyarország és Erdély fejedelmei, és ti, nem polgár polgárok, ebben a roppant bőségben és féktelen hatalomban immár jó ötszáz esztendeje úgy éltetek, mint az esztelen barmok! Mert amiképpen azok csakis ahhoz tudnak alkalmazkodni, ami éppen van, és beérik azzal – ha nem ellenkezik a természetükkel –, amit éppen odavetnek elébük, egyébként semmi másnak szükségét nem érzik, és a jövővel egyáltalán nem törődnek: rövidlátásotok miatt ti is csak azt láttátok, ami éppen ott volt az orrotok előtt, az utánatok jövő nemzedékek hosszú sorával pedig mit sem gondoltatok, mintha semmi közöttök sem lenne hozzájuk. Így aztán tunya érzéketlenségekben utódaitokat odavetettétek koncnak a sok ellenség elé. Végzetes cselekedet volt ez mind az akkori, mind a mostani, mind pedig a későbbi közösségre nézve! Példáttokkal is, tehetetlenségetekkel is csak ártottatok. Sem ti magatok nem építtettétek semmit, sem utódaitokat nem serkentettétek utánzásra, vetélkedésre. Vadállatnak születtétek, oktalan jószágként éltetek, bűzös hullaként hagytátok itt az országot és az életet. Annál derekasabban szórtátok a pénzt, fényűzéssel lepleztétek a gondokat; ha a magatok érdekeiről volt szó, éles szemű hiúznak bizonyultatok, de ha az országról, bezzeg vakondoknak. Ivászatban felülmúltátok egész Németországot, védelésben az elefántok minden nemzetiségét; ínyeskedésben Apiciust, tékozlásban Caligulát, lustaságban Sardanapalt, végül naplopásban

akármelyik kihajított dögöt, vagy ha annál is van haszontalanabb, hát azt is. Antoniusok, Tiberiusok, Bonosusok és más hírhedt ivókirályok voltak, és az állam pénzét inkább a hasatokba eregették, ahelyett, hogy a köz hasznára használták volna fel. Méltók vagytok rá, hogy ne arannyal bevont ércszobrokat, hanem karóra tűzött és ganéjjal bekent marhafejeket állítsanak örök emlékezetekre. Átkos tunyaságotokra nincs külön átkom, mint az, hogy ami romlást, csapást, nyomorúságot szenved ma az ország, halotti árnyaitok is azt szenvedjék, a mostani és jövőbeli fejedelmek is ugyanazt szenvedjék!

Amit Magyarország királyainak bűnös tehetetlenségéről elmondottam, ugyanazt kell elmondanom ostoba polgáiról is. Van néhány magyar város, melyeket a régi királyok tekintélyes kiváltságokkal és roppant kedvezésekkel halmoztak el, mint például a Szamos folyó mellett Dész, az Aranyos partján Torda, a Maros mellett Déva, Székelyvásárhely³⁴⁹ és még több erdélyi helység, továbbá az egész Székelyföld. A kedvezések és kiváltságok révén, a magánemberek szorgalma és a közös erőfeszítése kezdettől fogva tisztességes és igazi városokká emelhetné volna mindegyiket. Mégis, ha végignézzük rajtuk, elmondhatjuk, hogy nem városok ezek, hanem arcadiai legelők. Tordán az ókori római városból, melynek már csak a kapuja maradt épségben, rengeteg faragott követ és szanaszét heverő falmaradványt láthatunk, de olyanokat, hogy ha csak ezekből valami falfélét húznánk, máris megfelelő védelmet nyújtanának a helység lakosainak. Az, hogy most mindez ott hever szanaszét, polgárainak tunyaságát és ostobaságát bizonyítja, olyannyira, hogy a németek nem is alaptalanul nevezték el a hitvány községet Thorenburgnak, ami magyarul „bolondvárat” jelent. Példa gyanánt csak Tordát hoztam fel, de a többi helységet ugyanennek a tehetetlenségnek a jegyével bélyegezhetnők meg. Így tehát, mivel ahelyett, hogy illő módon éltetek volna az adományozott kiváltságokkal, visszaéltetek velük, nem is vagytok méltók az élvezetükre. Azért tüntettek ki benneteket kiváltságokkal, hogy levetkezzén a barbárságot, tisztességes körülmények között és biztonságban lakozzatok, városokat vagy legalábbis mezővárosokat alapítsatok, és érdítményekkel lássátok el őket, magatoknak díszül, másoknak is oltalmul. Hiszen mindenkinek, aki valóban ember, nem pedig barom, a legjobbat kell kívánnia és óhajtania. Miben mutatkozik meg egy város boldogsága? Abban, hogy jól megy dolga, bővelkedik mindenben, amire csak a helyes és szép élethez szüksége van; meg tudja védeni mind a közösség, mind a magánosok érdekeit; távol tartja az ellenség jogtalankodásait; a mindig bőven akadó zsarnoki fejedelmekkel szembeszegezi jól megerősített falait. Erre kellett volna minden erőnkkel, minden óhajunkkal és igyekezetünkkel már eleve törekednünk, ez lett volna a kiváltság, életünknek mindenféle aranyból és ezüstből, minden gazdagságnál becsebb oltalma. Ti tunyaságotokban és ostobaságotokban elhanyagoltátok ezt, békében a hasatoknak hódoltatok, derék zabálók voltatok, háborúban pedig – akár a lábásjóság – a lábatokra hagytok, ahelyett, hogy ember módjára karotok és falaitok erejével éltetek volna. És bár a királyok, Amphionként az adományozott kiváltságok csábszavával jószágosan arra nógattak benneteket, hogy székítet, paraszti barbárságotok helyett inkább tisztességes körülmények között éljete, tehát építkezete, ti – nem is annyira emberek, mint inkább elrugaskodott vlahok módjára – az üdvös tanácsoknál mégis jobbnak találtátok a végső esztelenséggel karöltve járó tunyaságot. Nem polgár polgárok, nem lett volna szabad megfélemlenete, most is alig nyiladozó szemete, fel kellett volna nyitnotok, fel kellett volna figyelnetek arra, hogy olyan csupaszok vagyunk, mint Ádám volt a paradicsomban: ebben az egykor dúsgazdag országban mindenféle ellenséges erőszaknak vagyunk kitéve; falvainkban, melyeket nem vesz körül sem árok, sem sánc, sem fal, állatokként vagyunk kiszolgáltatva az ölésnek-rablásnak. Itt is helyénvaló volna az az égből küldött isteni jóse, amely arra int bennünket, hogy ismerjük meg önmagunkat. A békés és háborús időszakok azért térnek vissza felváltva, hogy békében készüljete fel a háborús szükségletekre, háborúban pedig minden gondolatotokat a békére irányítsátok. Joggal bűnhődte eddig is ostobaságotokért, joggal fogtok ezután is bűnhődni. Joggal sújtott benneteket a baj, tordaiak, Basta és Zsigmond háborújában, amikor a magyarországi hajdúk háromszázhuszonhat polgárotokat, az egész községet, felkoncolták a védtelen templomban, semmi másért, csak mert így tetszett nekik. Vagyonotokat elhurcolták, felesége, leányaitokat, fiaitokat, rokonaitokat kényük-kedvük szerint gyalázták meg az istentelen rablók. Hallatlan és eszeveszett kegyetlenségük még emlékezetesebbé tette az, hogy egy fiú, bár felismerte apját, az pedig nemcsak Istenhez, hanem fiához is irgalomért esede, mégsem átalotta megölni. De ti, tordaiak, és méltó társaitok, persze inkább nyakatokat hajtottátok a kivont kard alá, semhogy a kövek halmazát raktátok volna elébe, inkább odahajtottátok minden vagyonotokat a szörnyű latroknak, de egy kis részét nem adtátok oda bármily szerény falépítésére. Ostobaságotoknak és tehetetlenségeteknek íme ez lett örök jutalma, és ez is marad. Most pedig menjete és hirdessete, hogy nincs szükség falakra, elég erő lakozik karjaitokban, fejedelmeite is elég erőse ahhoz, hogy elűzzék az ellenséget. Csakhogy ezeknek a tragédiabeli Orestésnél és Athamasznál is örvöngőbb fejedelmeiteknél rége-rég eszükbe kellett volna venniük, hogy meggondolatlan és esztelen vakmerőségükkel egyszer oly rettenetes nyomorúságba fogtak taszítani benneteket, amelyből aztán nincs olyan hatalom, hogy kivergődjete. És mindaddig, amíg rá nem jöttök, hogy anyaszült meztelenek vagytok, ne is reméljete, hogy ezután majd kegyesebben mosolyog rátok a szerencse. Csűrhe nép vagytok, kevés bennetek a bölcsesség, és éppen ezért oktalanságotoknak megfelelően mindig is több megpróbáltatásban lesz részete. Azok a nyalka rablók, akik szívetek vérével szívják magukat tele, az első

ellenséges mozdulatra nyomban rejtekhelyeikre, váraikba, bástyáik mögé rejtőznek, titeket pedig kint hagynak az ellenségnek, felkoncoltatásra és sanyargatásra. Mindig jobban kell félnetek, semmint reménykedhetnétek. És bár a természet úgy intézte, hogy a szorgos védekezést elsősorban a félelem sugallja, titeket sem a fenyegető bajok félelme, sem a korábbiak példája, sem a jövőben kecsegtető javak reménye nem képes soha ilyen tisztességes, helyes és üdvös dolgokra serkenteni. Nyissátok hát ki végre szemeteket önként, mert eddig csak az ellenség nyitotta fel veletek, bár nem akartátok. Csak attól tartok, hogy a közmondás szerint süketeknek mesélek, vagy hogy – magyar ügyről lévén szó – magyar közmondást idézzek: a malomban hiába hegedülök.”

[A könyvvégi színes mellékletek közé gondolt képek aláírása:]

2. ábra. Bethlen Gábor Marosvásárhely számára 1616. április 29-én adott kiváltságlevelének díszítései. RNL MMH MvhLvt, Kiváltságlevelek, 25. sz.